

A NAGY MONGOL BIRODALOM HADSEREGE A XIII. SZÁZADBAN

A Nagy Mongol Birodalom (*Jeke Mongol Ulus*) minden idők legnagyobb szárazföldi birodalma volt, kiterjedését a hadseregére alapozott hódításainak köszönhette. A hadsereg egyben a birodalom legfontosabb intézménye volt: a militarizmus a Mongol Birodalmat teljesen átszötte. A korszak európai, kínai és muszlim szemtanúi egyaránt csodálattal adóztak a hadsereg szervezettségének, fegyelmének és részben felszerelésének is. A mongol hadsereg jellegzetesen nomád lovas hadsereg volt, de több szempontból meghaladta a korábbi nomád birodalmak zömükben könnyűlovas íjászokból álló seregeit, és egy komplex, több fegyvernemből és szervezeti egységből álló rendszert hozott létre, amely egyben a leghatékonyabban működő nomád hadsereggé és a nomád hadviselés csúcspontjává tette. Nem véletlen, hogy a mongol hadsereghez a legyőzhetetlenség toposzai kötődtek: a mongolok csupán két hadszíntéren, Szíriában a mamelukokkal szemben és Japánban szenvedtek vereséget. Részben ennek köszönhető, hogy a mongol hadsereg harcászatiának hagyatéka nem merült feledésbe, és több szempontból a XX. századi *Blitzkrieg* alapjává vált.¹

A mongol hadsereg születése: szervezet, toborzás és kiképzés

Amikor Temüdzsin az 1206 tavaszán az Onon folyó partján összegyűlt kurultájon minden nemezsátorlakó kánja lett, és megkapta a Dzsingisz (helyesebben Csinggis) néven a kagáni címet, komoly kihívásokkal kellett szembenéznie. A mongolok különböző, egymással rivalizáló törzsekre oszlottak, egységes etnikai tudat helyett a nemzeti és törzsi identitások voltak jellemzők. Az újonnan létrehozott állam nem rendelkezett alapvető intézményekkel, így egységes hadsereggel sem, ami alapvető gátja volt egy nomád birodalom létrehozásának.² Dzsingisz feladata így elsősorban a szervezés és egységesítés volt, amely már az ázsiai hun állam és belső forrásokból dokumentálhatóan a Türk Kaganátus óta a kagánok elsődleges küldetése volt.³

A szervezés első lépése a törzrendszer megszüntetése, és egységes decimális (tízes egységekből álló) szervezet létrehozása volt, amely a teljes sztyeppe lakosságot és a hadsereget is magában foglalta. Dzsingisz kán a mongol puszták népességét tizedekbe (mongolul *arban*), századokba (mongolul *dzsagun*), ezredekbe (mongolul *mingan*) és tízezer főt számláló *tümenek*be osztotta. Az egyes egységek fölé egy-egy tizedes, százados, ezredes és tümen-parancsnok került, akik valamennyien ily módon tíz-tíz embernek parancsoltak.⁴ Az egykori törzsi egységeket a katonai egységek között felosztották, a beosztá-

¹ May 2007. 192–194. o.

² Összefoglalóan lásd: Крадин – Скрынникова 2006. 418–430. o.; Храпачевский 2005.

³ Крадин 1992. 134–178. o.; Крадин 2007. 109–174. o.

⁴ A forrásokban: Plano Carpini VI. 2. (Györffy 1986. 129–130. o.); Dzsuvajni 31. (Boyle 1958. 31. o.); Marco Polo, 54. fej. (Vajda 1963. 121–122. o.). A téma szakirodalmá: Ch'i-ch'ing Hsiao 1978. 10–11. o.; May 2007. 34–35. o.; Кушкумбаев 2013. 80–95. o.

sokat nem volt szabad elhagyni, Dzsingisz törvénye a *Jasza* szerint a dezertálást szigorúan büntették.⁵

A decimális rendszer korántsem volt új Belső-Ázsiában. Kínai források szerint elsőként az ázsiai hunokként is ismert hszingnuk alkalmazták a tízes felosztást,⁶ de hasonló rendszer alkalmazásáról tudunk a V–VI. századi belső-ázsiai zsuansuan állam megszervezésekor is.⁷ A türkök hasonlóképpen alkalmazták e rendszert, és elemei az újkorig tovább éltek Közép- és Belső-Ázsiában.⁸ A témát és a nomád társadalmakat kutató Nyikolaj Kradin szerint ennek elsődleges oka a rendszer flexibilitása és hierarchikus rendszerek képzésére való alkalmassága volt.⁹

A tízes rendszerbe mindenki beletartozott, és a férfi lakosságra vonatkozó egyfajta népszámlálás alapjául szolgált. A források alapján a tízes egységekből (ezredek és tümenek) egy-egy terület vagy törzs potenciális haderejére, az ott élő felnőtt és fegyverforgatásra alkalmas férfiak számára, s ezáltal közvetve a népességére következtethetünk. A tízes rendszer tehát nemcsak katonai, hanem adminisztratív beosztás is volt, amit a fegyverbe híváson kívül az adózásra és a közmunkák rendezésére is használtak.¹⁰ Kérdéses ugyanakkor, hogy a felnőtt (15-70 év közötti) férfiak rekonstruálható száma ismeretében hány fő volt az egyes egységekből mobilizálható, hogyan fordítható le mindez a hadsereg létszámára, és sikerült-e a nemzetségi-törzsi szervezet megszüntetése.

A Mongol Birodalom haderejére és a decimális rendszer gyakorlati alkalmazására a két legfontosabb forrásunk, a *Mongolok Titkos Története*¹¹ és Rasidu'd-Dín *Történetek gyűjteménye*¹² című krónikája. A *Mongolok Titkos története* az 1206-os kánválasztás bemutatása után leírta, hogy Dzsingisz kán az erdők népét leszámítva 95 ezredet nevezett ki, akik közül 88-at meg is nevezett, közülük hárman (Dzsingisz kán vejei) ezer főnél nagyobb törzsi egységeket vezettek (*onggirat*, *ikiresz* és *önggiüt*),¹³ majd a testőrségről szóló fejezet elején említi, hogy a kán a 10 000 fős testőrségét 95 ezredből válogatta ki.¹⁴ A perzsa krónikás, Rasidu'd-Dín ezzel szemben egy fejezetben felsorolja Dzsingisz kán ezredeseit megemlítve nemzetségi-törzsi hovatartozásukat, az alájuk rendelt haderő létszámát, és több esetben kiemeli, hogy azok nemzetségi vagy törzsi ezredek-e. A forrásból az is kiderül, hogy a sereg központi részét 101 000 fő alkotta, ami három részre tagolódott: az 1000 fős centrumra, a 38 000 fős jobb szárnyra és a 62 000 fős balszárnyra.¹⁵ Ez a fő seregrész Dzsingisz kán 1227-ben bekövetkezett halála után legkisebb fiára, Tolujra szállt, míg a többi fiai, unokaöccsei, öccse és anyja között 28 000 további harcost osztott fel. Dzsingisz kán négy fia – Dzsocsi, Csagatáj, Ögödej és Kölgen – négy-négyezer embert kapott, de míg Dzsocsi esetében mind a négy ezredes neve szerepel a forrásban,

⁵ Dzsuvajni 32. (Boyle 1958. 31. o.); Vernadsky 1938. 347–348. o.

⁶ Крадин 2001. 44., 58–59. o.; Kradin 2011. 77., 79., 82–83. o.

⁷ Kradin 2005. 155. o.

⁸ Czeglédy 1972. 275–281. o.; Göckenjan 1980. 51–84. o.; Stark 2006/2007. 159–172. o.

⁹ Крадин 1992. 141–143. o.; Крадин 2001. 58–59. o.; Kradin 2011. 82–83. o.

¹⁰ Smith 1970.; Кушукумбаев 2013. 86. o.

¹¹ A továbbiakban az MTT magyar fordítását lásd Ligeti 1962., szövegkiadása és francia fordítása: Ligeti 1971., modern angol fordításai: Onon 2001.; Rachewiltz 2015.

¹² A továbbiakban RD. Angol fordításai: Boyle 1971.; Thackston 1998.; Thackston 1999.

¹³ MTT (202) Ligeti 1962. 90–91. o.

¹⁴ MTT (231): Ligeti 1962. 107. o.

¹⁵ RD I. 2. 2. 2.: Thackston 1999. 272–279. o. Valójában kis számítási hiba folytán a jobbszárnyba tartozó seregek összlétszáma 39 000 fő, míg a balszárny 61 000 fős, de ez nem érinti a hadsereg összlétszámát.

Ögödejnél már csak hármat, míg Csagatájnál és Kölgennél már csak két-két ezredet említettek név szerint.¹⁶ A fenti számadatokban egy karakitaj és egy dzsürcsen tümen kivételével, csak a mongol puszták népe tartozott bele, ezért 1227 körül a mongol törzsterületek felnőtt férfilakosságát 100-110 000 főre becsülhetjük, kérdéses azonban, hogy hány főt tudtak ebből a potenciális haderőből reálisan mobilizálni. A pontos létszám rekonstruálását ugyanakkor több tényező is nehezíti: az ezredesek felsorolásai különböző időpontokra utalnak, az újonnan csatlakozott vagy meghódított törzsek tovább növelték a létszámot, ráadásul arra is van adatunk, hogy egy ezredes parancsnoksága alatt ezernél több fő állt.

Bár elméletileg a tízes szervezet éppen a törzsrendszer megszüntetését célozta, több, Temüdzsint eredetileg is támogató törzs ezredként továbbra is megtarthatta egységét, sőt a Dzsingisz kánnal jó viszonyban lévő Ojrat, Önggüt, Uruut és Kungirat törzsek 4000 harcost számláltak, akiket azonban egy-egy fő vezetett.¹⁷ Ezek a törzsek általában Dzsingisz kán „sógortörzsei” voltak, ahonnan a dzsingiszidák feleségei származtak.¹⁸ Rasidu'd-Dín leírása alapján a bal- és a jobbszárny 54 ezredének csaknem fele (21 ezred) törzsi nevet viselt, 22 esetben pedig kimutatható volt, hogy az ezredesek címét gyerekeik vagy rokonaik örökölték. Ez arra utal, hogy az átalakítás nem sikerült teljesen, és a törzsi arisztokrácia megtarthatta hatalmának egy részét.¹⁹ Több példa van ugyanakkor vegyes összetételű ezredek kialakítására, az ily módon létrejött egységek az új mongol identitás formálójává váltak: az ezredek gyakran későbbi törzsek alapjává váltak, míg a hadsereg alkotta a mongol népet.²⁰

A decimális rendszer óriási előnye az egyértelmű szolgálati út kialakulása volt, ami jelentős mértékben megkönnyítette a hadsereg mobilizációját is, amint azt a korabeli források gyakran kiemelték.²¹ A mobilizáció módjáról csak korlátozott ismereteink vannak. A *Mongolok Titkos Története* 270. fejezete erről is tartalmaz információt: a nyugati hadjáratra küldött Szübötej-baatur megsegítésére Batu vezetésével és több dzsingiszida herceg (Büri, Gүjүk és Mөngke) részvételével küldött seregbe mindenki a legidősebb fiát volt köteles küldeni.²² Kínai források szerint a nyugati hadjáratra minden tized egy harcost küldött, Plano Carpini (†1252) szerint tíz emberből hármat küldenek harcba, míg Hülegü iráni hadjárata előtt Rasid al-Din szerint a kurultáj döntése az volt, hogy minden tizedből két fő vonuljon e hadjáratba.²³ Ez utóbbi szokás az egyik ezred nevében is visszatükröződik, a Kosagun nevű ezred jelentése Rasid al-Din szerint tizből két fő volt.²⁴ Egyes késői, XVI. századi forrásokban (Ötemis Hadzsi és Báburnáme) a tümen jelentése 2000 fő, amit Kuskumbajev a toborzás e módjával magyarázott.²⁵

¹⁶ RD I. 2. 2. 2.: *Thackston* 1999. 279. o.

¹⁷ RD I. 2. 2. 2.: *Thackston* 1999. 274–276., 279. o. Lásd még *Ch'i-ch'ing Hsiao* 1978. 10. o.

¹⁸ *Ch'i-ch'ing Hsiao* 1978. 11. o.

¹⁹ *Қрадин – Скрынникова* 2006. 327. o.; *Қушқумбаев* 2013. 82. o.

²⁰ *Қушқумбаев* 2013. 82. o.

²¹ Dzsuvajni 31.: *Boyle* 1958. 31. o.

²² „Ami e hadrakelteket illeti, a népet kormányzó hercegek fiaik közül a legidősebb fiút tartoznak hadba küldeni. A népet nem kormányzó hercegek, a tízezredesek, az ezredesek, a századok, a tizedes parancsnokai, s a közrendű emberek közül, mindenki fiaik közül a legidősebbet tartoznak hadba küldeni. A hercegnők, fejedelmi nők ugyanily módon fiaik közül a legidősebbet küldjék hadba. Így szólt a parancs.” MTT (270). *Ligeti* 1962. 130. o.

²³ *Қушқумбаев* 2013. 87. o.

²⁴ RD I. 2. 2. 2.: *Thackston* 1999. 278. o.

²⁵ *Қушқумбаев* 2013. 89. o.

Kezdetben csupán a nomád népességet sorolták tízes egységekbe, de később valamennyi meghódított területen alkalmazták ezt a rendszert. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a nem mongol eredetű ezredek és tümenek szervezése. Az első nem mongol sereg már Dzsingisz város ostrománál 1215-ben segítette Dzsingisz kánt: ez a hadsereg a mongolokkal rokon nyelvű kitajokból állt, és a Csiu sereg nevet viselte. Később megjelent a kínai, Han sereg is, amit Ógödej 1229-ben újjászervezett és azt három tümenbe és 36 ezredbe osztotta. A három tümenből egyet a kitaj Hsziao Csa-la vezetett, a másik két tümen vezetését pedig a kínai Liu Ni és Si T'ien-ce látta el. A dzsürszen eredetű Csin-dinasztia leverése után (1234) a Han (kínai) sereg újabb három tümennel bővült,²⁶ vagyis a kínai seregek létszáma a dél-kínai Szung-dinasztia megtámadásakor 60 000 fő körül lehetett. Dél-Kína meghódítása során 1234 és 1254 között újabb tümeneket hoztak létre, az élükre kinevezett parancsnokok feladata volt, hogy egy adott területen összeírják a hadköteles személyeket és adót szedjenek a lakosságtól. Ez a gyakorlat rövidesen magán-hadseregek kialakulásához vezetett, melynek legfőbb jele az 1262-ben Santungban kitört lázadás volt. Ezt követően a mongolok bizalma a kínai hadseregekben megcsappant, ezért Kubiláj kán a centralizációt választotta, és létrehozta az új katonai tanácsot, amely szorosabb ellenőrzés alá vonta a seregeket. Dél-Kína meghódításával (1273 Hsziangjan elfoglalása, majd 1279 Szung-dinasztia megdöntése) a Szung csapatok a mongolokhoz csatlakoztak „Újonnan szerzett hadsereg” (Hszin-fu Csün) néven.²⁷

Hasonló folyamat zajlott le az Arany Horda területén, ahol az adózó orosz fejedelemségek népességét 43 tümenbe rendezték. A tízes rendszert 1257 és 1259 között vezethették be az orosz fejedelemségeknél, az első összeírások 1257-ben zajlottak Szuzdal, Rjazany és Murom területén, hogy felmérjék a hadra fogható és adózó lakosságot. Ezt a rendszert Vernadskij rekonstruálta, aki szerint 1275-ben már 43 tümen volt Oroszországban, s ez alapján az ország lélekszámát kissé nagy szorzót használva 8 600 000 és 10 000 000 fő közé becsülte.²⁸ Modern demográfiai becslések is 10 000 000 fős lakosságot feltételeznek a mongol támadás előtt.²⁹ Természetesen az orosz fejedelemségek tümenjei is csak a potenciálisan hadra fogható férfiakat regisztrálták, amelynek csak töredékét mobilizálták időről időre.

A decimális rendszert Hülegü hódításai után Iránban is bevezették, ekkor öt tüment hoztak létre: egyet Azerbajdzsánban, hármat az iraki Adzsemben (Komm, Kásán és Iszfahán központtal) és egyet Horaszánban Nisápúr központtal. A tümenek ilyen alacsony számát a terület lakosságának drasztikus pusztulásával magyarázták. A tümenek száma később ugrásszerűen emelkedett, 1332-ben Kazvín már 25 tüment írt le Iránban (kilenc Azerbajdzsánban, kilenc az iraki Adzsemben és hét Mázandaránban), ami jelentős népességnövekedésre utal az adott időszakban.³⁰ A tümen szót ez előbbiekhöz hasonlóan területiális egységként alkalmazták Közép-Ázsiában is.³¹

A fent leírtak miatt az egyes decimális egységek értelmezése és a mongol hadsereg létszámának rekonstrukciója igen nehéz feladat. A fő problémát az jelenti, hogy a forrá-

²⁶ Vezetőik Csang Csou, Jen-si és Csang Csung. Vö. *Ch'i Ch'ing Hsiao* 1978. 12. o.

²⁷ *Ch'i Ch'ing Hsiao* 1978. 13–15. o.

²⁸ *Vernadsky* 1953. 215–219. o.

²⁹ *Кучкин* 2013. 67–88. o.

³⁰ *Smith* 1975. 291–293. o.

³¹ *Бартольд* 1968. 570. o.

sokban említett ezredek és tümenek esetén nem mindig tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy katonai vagy adminisztrációs egységről van szó, ráadásul abban sem lehetünk biztosak, hogy a rendelkezésre álló haderő mekkora részét tartották egyidejűleg fegyverben. Annyit mindenesetre biztosan állíthatunk, hogy az olyan becslések, amelyek egymillió fős létszámmal számolnak, jelentős túlzásnak minősíthetők, még akkor is, ha a szerző 60%-os feltöltöttséggel számolt a katonai egységeknél.³² A forrásokból ismert katonai egységekbe ugyanakkor a birodalom teljes lakossága beletartozott, egy részük valóban katonaként szolgált, de sokuk különböző adókkal és szolgáltatásokkal (például posta-rendszer fenntartása vagy közmunka) segítette annak működését.

A testőrség

A mongol hadsereg létrehozásának egyik első lépése Dzsingisz kán személyi testőrségének megalapítása volt. A testőrségben szolgálni nagy dicsőség volt, kiváló karrierlehetőséget nyújtott az előkelők fiainak és a közrendűeknek egyaránt, ezt tükrözi a testőrség mongol neve a *kesig* is, ami eredetileg jótéteményt, szerencsét és áldást jelentett.³³ A testőrség eredetileg Temüdzsin ezer fős katonai kíséretéből állt,³⁴ majd 1206-ra egy 10 000 fős testületté vált, amelynek igen változatos feladatai (elszállásolás, máhás állatok ellenőrzése, a lakomák alkalmával használt csészék és edények őrzése és tárolás, az ételek felszolgálása és kóstolása, a be- és kilépés ellenőrzése, a hárem őrzése, vadászat és solymászat biztosítása) voltak.³⁵ Egy idő után a testőrség a kán sátorpalotája körül egy mozgó várost alkotott, így az jogosan a kitaj Liao dinasztia császári hadseregei (*ordo*) utódjának tekinthető.³⁶

A testőrség összetétele nagyon változatos volt, tagjait elsősorban az előkelők (*nojan*) fiai közül toborozták, de alacsonyabb rangúak is bekerülhettek nem utolsósorban az egyes tisztek fiainak kísérőiként.³⁷ A szabály szerint ugyanis az ezredek (*mingan-u nojad*) fiai tíz kísérőt és egy fiútestvért, míg a századosok (*dzsagun-u nojan*) már csak öt kísérőt és egy testvért, a tizedesek (*arban-u nojan*) pedig három kísérőt és egy testvért vittek magukkal. Ez a sokféle származás egyben politikai kontrollt is jelentett, hiszen túszként a meghódított uralkodók gyermekei is a testőrségbe kerülhettek.³⁸

A testőrség három fő részből állt, az éjjeliőrségből (*kebteül*), a nappali őrségből (*turkaud*) és a tegzesekből (*korcsi*), amelyek részben a napszaknak megfelelően váltották egymást, illetve speciális feladataik voltak. Ez a beosztás a *Mongolok Titkos Története* szerint még Dzsingisz kánná választása előtt (1204 körül) kialakulhatott: „A tegzesek,

³² May 2007. 30–31. o.

³³ Lessing 1960. 460. o.: KESIG „grace, favor, blessing, good luck”, KESIGTEN „favored blessed persons, Chinggis khan’s bodyguard”.

³⁴ Első ezredekük neve Arkaj-kaszar volt. MTT (191): *Ligeti* 1962. 78. o.

³⁵ A *Mongolok Titkos Története* szerint a testőrségnek nem csak védelmi feladatai voltak, hanem foglalkoztak a káni sátor körüli összes teendővel, így ellenőrizték a jurta-legényeket, a tevehajcsárokat, őrizték a csészéket és edényeket, kiosztották és felszolgálták az ételeket, szabályozták a be- és kilépést, ajtónállók, szállásmesterek, udvari vadászok és solymászok voltak. MTT (231–233): *Ligeti* 1962. 107–108. o.

³⁶ Wittfogel – Fêng Chia-Shêng 1949. 509–513. o.

³⁷ „A testőröket úgy választotta ki, hogy közéjük állította az ezredek és századok parancsnokainak fiait és öccseit, valamint a közrendű emberek fiait és öccseit, azokat, akik ügyesek és szép természetűek voltak.” MTT (191): *Ligeti* 1962. 78. o.

³⁸ *Allsen* 1987. 99–100. o.; May 2007. 38. o.

a nappali testőrök, a szakácsok, az ajtónállók, a lovászok, amint nappali szolgálatukat elvégezték, napnyugta előtt adják át helyüket az éjszakai öröknek, menjenek ki paripájukhoz éjszakai pihenőre. Az éjszakai örök őket felváltva álljanak szolgálatba, s éjszaka a jurta körül foglalják el helyüket, és álljanak az ajtóhoz.”³⁹

Az éjjeli őrség eredetileg 800 főből állt, majd ezer fő lett, parancsnoka Dzsingisz korában Jeke-Neürin volt.⁴⁰ A *kebteül* feladatai közé tartozott a zászló (tuk), dobok és szekérsátrak gondozása, valamint a kánnak felszolgált étel és ital ellenőrzése (mongolul *boricsin*, *daracsin* és *ulaacsin*). Az éjjeli őrség főzött a kánra és ellenőrizte a sátorhoz érkezőket (mongolul *balagcsi*), őrizték a kán háremét (feleségeit és ágyasait) és szolgálait. Este a szolgálatba lépésük idején lefegyverezték a többi testőrt, és örködték, hogy a káni sátrat éjjel senki se közelíthesse meg. Az éjjeliőrségben szolgálni bizalmi szerep volt, legvédtelenebb helyzetében ők védték a kánt, és vadászatok is ők kísérték, háborúba azonban nem. A fegyverek kiosztása és a parancsok írása (*jarligcsin*) is az ő feladatuk volt.⁴¹ A tegzes testület (*korcsin*) nappal dolgozott, kezdetben négyszázan voltak, majd 1206-ra létszámuk elérte az ezer főt. A *korcsin* parancsnoka Jiszün-tee, Dzselleme fia volt, helyettese pedig Bugidaj, Tüge fia. A későbbiekben Korkudak és Lablaka egy-egy csapat tegzes parancsnokságát átvette.⁴² Jellemzőes nevüket onnan kapták, hogy a kán jelenlétében csak náluk lehetett íjászfelszerelés.

A nappali őrség, a *turkaud* eredetileg hetven, majd 1206-ra 8000 főből állt, így egyben a testőrség legnagyobb egysége volt. A nappali őrség parancsnoka Ögele-cserbi kamarás volt, aki alatt számos alvezér szolgált. A nyolc ezred parancsnokai Ögele-cserbi, Buka (Mukali rokona), Alcsidaj (Ilüdej Dödej-cserbi), Dokolku-cserbi, Csanaj (a Dzsürcsedej családból), Akutaj (Alcsi családja) és Arkaj-Kaszar voltak.⁴³ A nappali őrség 8000 fős testületét négy, 2000 fős részre osztották, ezek parancsnokai Buka, Alcsidaj, Dödej-cserbi és Dokolku-cserbi voltak.⁴⁴ A testőrség négy fő egysége három napos ciklusokban váltotta egymást.⁴⁵ A testőrségben betöltött pozíciók más tisztí pozíciókhoz hasonlóan örökölhetők voltak.

A testőrség előre szigorúan meghatározott szabályok szerint járt el: a kán sátra két nyíllövésnyire (körülbelül 500 méter) lehetett a többi sáortól, és azt csak a testőrség engedélyével lehetett megközelíteni. Az illetéktelen behatolókat a testőrség tagjai (*kesigten*) letartóztathatták, az éjjeliőrség (*kebteül*) pedig bárkit elfogott, aki éjjel a kán sátra közelében tartózkodott. A testőrség szigorú szabályoknak engedelmeskedett, a fegyvelemsértést szigorúan megtorolták: ha valaki a váltásnál nem volt jelen, első alkalommal három botütést kapott, másodsorra hetet, végül harmadsorra 37 ütést és száműzetést. Mindennek ellenére megérte a testőrséghez tartozni, ami egyben tisztképzőként is működött,

³⁹ MTT (192): *Ligeti* 1962. 78–79. o.

⁴⁰ MTT (225): *Ligeti* 1962. 103. o.

⁴¹ MTT (232): *Ligeti* 1962. 107–108. o.

⁴² MTT (225): *Ligeti* 1962. 103. o. és MTT (230): *Ligeti* 1962. 107. o. Timothy May Bugidajt Bügidej alakban említette. *May* 2007. 39. o.

⁴³ MTT (191): *Ligeti* 1962. 78. o.

⁴⁴ MTT (234): *Ligeti* 1962. 108. o.

⁴⁵ „Három éjjel, három nap tartó szolgálati idejüket befejezve három éjszakát töltsenek pihenéssel, majd váltsák fel őket, legyenek megint éjszakai örök, s foglalják el helyüket éjszakára a jurta körül.” MTT (192): *Ligeti* 1962. 79. o.

a Mongol Birodalom nagy hadvezérei mind innen kerültek ki. Ráadásul a testőrség és a birodalom legfelsőbb adminisztrációja sem különült el, a központi hivatalokba rendszerint a testőrségen keresztül lehetett bekerülni.⁴⁶

A mongol hadsereg felépítése

A mongol hadsereg tízes egységekből épült fel, a tizedek, századok, ezredek és tízezredek (tümen) ugyanakkor három nagyobb részbe (centrum, jobb- és balszárny) illeszkedtek, amint azt Rasid al-Din az ezredek felsorolásánál világosan leírta.⁴⁷ Ezen felül beszélhetünk még a Dzsingisz kán legkisebb fiához, Tolujhoz (*Jeke Nojan*) tartozó központi seregről (*qol-un ulusz*) és a többi herceg: Dzsocsi, Csagatáj, Ögödej és Kölgen birodalomrészei, uluszai seregeiről, valamint a fiatalabb testvéreknek, unokaöcsöknek és Dzsingisz anyjának (Höelün katunnak) juttatott seregekről.⁴⁸

A mongol hadsereg ugyanakkor nem csak katonai egységek szerint tagolódott, hanem több különböző eredetű és feladatú egységből állt. Az eredetileg kizárólag lovasnomád eredetű, zömmel könnyűlovas íjász egységek mellett hamar megjelentek más fegyvernemek, és a letelepült lakosság köréből toborzott egységek is. A XIII. század közepére a mongol hadsereg egy egymást kiegészítő egységekből álló hatékony katonai komplexummá vált.

A mongol hadsereg felépítésével kapcsolatban elsősorban két fogalmat kell tisztázni: a *tamma* és a *cserik* a haderő alapelemei voltak már a hódítások korában is. A kínai Jüandinasztia évkönyve (Jüan-si) világosan megkülönböztette a mongol hadsereget (*Meng-kü csün*) és a tammacsi sereget (*tanmacsi csün*).⁴⁹ A *tamma* vagy *tanma*, illetve *tanmacsi* fogalom értelmezése széles keretek között mozog, de a kutatók többsége egy megszálló hadseregnek tekinti, amelynek fő feladata nem a hódítás, hanem egy terület pacifikálása, megtartása és a polgári adminisztráció előkészítése.⁵⁰ Így értelmezhető Mukali seregének tammacsi elnevezése⁵¹ vagy Csormagun korcsi (tegzes) tammájának említése.⁵² A tammát általában nomád eredetű helyőrségként szokták értelmezni, nagy szerepet játszott a Mongol Birodalom hódításaiban és főleg a frissen meghódított tartományok megtartásában,⁵³ míg Ostrowski a katonai kormányzó seregét és a Mongol Birodalom duális adminisztrációját fedezte fel benne.⁵⁴ A *tamma* tehát nomád eredetű megszálló hadsereg, ami jelentős szerepet töltött be a Mongol Birodalom hódításaiban, és főleg annak konszolidálásában. A *tamma* ugyanakkor nem tekinthető a hagyományos értelemben vett garnizonnak, mert legtöbbször a meghódított terület szélén, lehetőleg sztyeppei környezetben táborokban éltek.

⁴⁶ Allsen 1986. 507–511. o.; Allsen 1987. 99–100. o.

⁴⁷ RD I. 2. 2. 2: Thackston 1999. 272–279. o.

⁴⁸ RD I. 2. 2. 2.: Thackston 1999. 279–284. o.

⁴⁹ Ch'i-ch'ing Hsiao 1978. 16. o.

⁵⁰ Aubin 1969. 65–95. o.; Buell 1980. 41–59. o.; Ostrowski 1998. 262–277. o.; Qu Dafeng 2003. 242–249. o.

⁵¹ Ch'i-ch'ing Hsiao 1978. 16. o.

⁵² Ostrowski 1998. 264. o.

⁵³ Aubin 1969. 65–95. o.; Buell 1980. 41–59. o.; May 2007. 40–41. o.

⁵⁴ Ostrowski 1998. 264. o.

A mongol hadsereg alapvető részét képezték a Perzsiában *cserik* néven ismert egységek. A név török-mongol eredetű, a magyar „sereg” szó etimonja. A *cserik* alapvetően a meghódított letelepült lakosságból verbuvált milícia volt, amelyet elsősorban városi helyőrségként és gyalogságként használtak.⁵⁵ A helyi lakosságból verbuvált katonai egységek először a dzsürcsen eredetű Csin-dinasztia által uralt Észak-Kína meghódításánál tűntek fel, ahol egyes tábornokok teljes seregükkel átálltak a mongolok oldalára. Közéjük tartozott Po-liu tábornok, aki 1216-os kollaborációjával az első han (kínai) sereg vezetője lett. A kínai seregek mellett voltak kitaj eredetűek is. A kínai sereget végül három tümenbe és 36 ezredbe osztották kitaj hadvezérek vezetésével. Ezt a kínai eredetű sereget 1235 előtt „Fekete seregnek” (Hej Csün) nevezték, majd 1236 és 1241 között a hadsereg létszáma 95 000 főre nőtt, és az „Új sereg” (Hszin Csün) nevet kapta.⁵⁶ A helyi lakosság hadseregbe vonása az Arany Horda területén is megtörtént, ahol az adózó orosz fejedelemségek népességét 43 tümenbe rendezték,⁵⁷ míg Iránban Hülegü idején öt tüment hoztak létre, majd az iráni tümenek számát rohamosan növelték.⁵⁸ A fent leírt folyamat miatt a mongol hadseregben a mongol etnikumú elemek rövidesen kisebbségbe kerültek.

A mongol hadsereg a hódítások folyamán a legkülönbözőbb típusú feladatokkal szembesült, hamar el kellett sajátítania az ostromlás technikáját, és utászi feladatokat is el kellett látnia. Mindehhez különlegesen képzett emberekre volt szüksége. E feladatokat a hadmérnökök látták el, akik jellemzően a kínai vagy közép-ázsiai muszlim lakosságból verbuválódtak. Az első mérnök alakulatot még az észak-kínai dzsürcsen Csin-dinasztia ellen vezetett hadjárat idején hozták létre, mert különlegesen nagy igény mutatkozott városok ostromára. 1214-ben Dzsingisz kán kinevezte a technológiai újítások iránt érdeklődő mongol vezért Abugajt a Bargutaj nemzetségből, hogy legyen a kőhajítógép-kezelők vezetője. Az alakulat kezdetben 500 főből állt, de a létszám a kínai ostromgépek nagy emberigénye miatt (egy katapult működtetéséhez 50-250 főre volt szükség) ugrásszerűen növekedett. A szakértelmet elsősorban kínai mesterek biztosították, az egység technikai vezetője Hszüe Taragaj volt, aki Dzsingisz kánt a horezmi hadjáratra is elkísérte, majd 1233-ban bekövetkezett halála után Hszüet Csang Bátor követte a posztján.⁵⁹

A hadmérnököket elsősorban az ostromok során alkalmazták, de feladataik nem korlátozódtak az ostromgépek készítésére és üzemeltetésére. Az ostromok során a mongol sereg a helyi lakosság kényszermunkáját alkalmazva, gyakran körbe sáncolta táborát, vagy akár az ellenséges erődítést, gátakat és utakat építettek, sőt gyakran egész folyókat tereltek el ellenséges városok elpusztítására. A kínai Csang mester az Amu Darján száz hajóból épített hajóhidat,⁶⁰ de hasonló hajóhidat építtetett Bajdzsu mongol vezér Badr al-Dín Lulu mérnökei segítségével az Eufráteszen.⁶¹ A folyók elterelésének és az ez által létrehozott áradásoknak nagy szerepe volt 1209-ben a tangut főváros Csunghszing,⁶²

⁵⁵ Allsen 1987. 192–193. o.; May 2007. 44–45. o.

⁵⁶ Ch'i Ch'ing Hsiao 1978. 13–15. o.

⁵⁷ Vernadsky 1953. 215–219. o.

⁵⁸ Smith 1975. 291–293. o.

⁵⁹ Allsen 2002. 278–279. o.; Raphael 2009. 356–357. o.

⁶⁰ May 2007. 43. o.

⁶¹ May 2007. 180. o.

⁶² May 2007. 17. o.; Храпачевский 2005. 221. o.

1234-ben a Csin-dinasztia fővárosa, az észak-kínai Cajcsou,⁶³ sőt 1258-ban Bagdad városának elfoglalásában is.⁶⁴ A hadmérnökök jelentős szerepet játszottak a kínai ostromgépek és puskaporral működő fegyverek elterjesztésében.⁶⁵

A kiképzés

A mongol hadsereg fő erősségét a fegyelmezett és jól kiképzett harcosok jelentették. A harcosok egyéni kiképzéséről keveset tudunk, a források azt emelik ki, hogy a mongolok már gyerekkoruktól fogva elsajátították a lovaglás és az íjászat tudományát, és szüntelenül gyakorolták azt. Plano Carpini leírása szerint: „A tatároknak ugyanis apraja-nagyja jó íjász; fiaik, mihelyt második vagy harmadik évüket elérik, máris lovagolni, lovakat terelni, vágtazni kezdenek, korukhoz szabott íjat kapnak a kezükbe, és tanulják a nyílzást, mert igen ügyesek és merészek.”⁶⁶ Hasonló képet festett a mongolokról a dél-kínai Szung-dinasztia követe, Csao Hung is.⁶⁷

A mongol hadsereg kiképzésének alaposágáról megoszlanak a vélemények: John Masson Smith éppen a kiképzés hiányának vagy alacsony színvonalának tulajdonította a mongolok vereségét a mamelukokkal szemben Ajn Dzsalutnál.⁶⁸ Ezzel szemben Timothy May a mongol kiképzés alaposágát emelte ki, nagymértékben hangsúlyozva azt, hogy a mamelukoknál részleteiben ismert kiképzés számos eleme (például a póznára erősített tökre célzott lövések, vagyis a kabak lövés⁶⁹ és annak bömbög kharvaa nevű mongol változata) éppen a sztyeppéről származik.⁷⁰

Jóval többet tudunk a kollektív kiképzésről, a hadgyakorlatokként is alkalmazott körvagy hajtóvadászatokról, amely mongol néven *nerge* és *dzserge* alakban egyaránt feltűnt. A vadászatok már a kortársak figyelmét is felkeltették, az európai utazók és követek éppúgy leírták azokat, mint a perzsa nyelven író krónikások. „Amikor vadra mennek, sokan összegyülekeznek, és körülveszik azt a tájéket, ahol a vadat tudják, majd lépésről lépésre szűkítik a kört, míg az állatokat valósággal gyűrűbe zárják, és akkor nyilaznak rájuk.”⁷¹

A vadászat legrészletesebb leírása Ata Malik Dzsuvajni perzsa történetírótól származik, aki hangsúlyozta, hogy Dzsingisz kán szerint a vadászat megfelelő elfoglaltság a hadsereg parancsnokainak és jó a katonák kiképzésére is. A vadászat kezdetén felderítőket küldenek ki, hogy megállapítsák, milyen jellegű és mennyiségű zsákmányra számíthatnak, majd a kán kiadja a parancsot az ordujában és annak környékén levő csapatoknak a gyülekezésre. Ennek során összegyűlik a jobb- és a balszárny, valamint a centrum az összes parancsnokával, a katunokkal és ágyasokkal együtt, majd két-három hónapra egy vadászó gyűrűt alkotva a sereg hatalmas kört kerít be. A tisztek halálbüntetés terhével felelnek a gyűrű épségéért, és hogy a vadállatok ne szabadulhassanak el. A kört egyre szűkítik, míg eléri a 2-3 paraszang (12-18 km) átmérőt, s ekkor az egész kört köte-

⁶³ May 2007. 21., 184. o.

⁶⁴ May 2007. 44. o.; Raphael 2009. 362. o.

⁶⁵ Allsen 2002. 278–281. o.; Lorge 2008. 34–44. o.; Haw 2013. 456–461. o.

⁶⁶ Plano Carpini IV. (10): Györffy 1986. 112. o.

⁶⁷ May 2006. 631. o.

⁶⁸ Smith 1984. 307–345. o.

⁶⁹ Latham 1969. 258–261. o.; Smith 1984. 321–323. o.; May 2006. 627. o.

⁷⁰ May 2006. 622–630. o.

⁷¹ Rubruk V. (4): Györffy 1986. 216. o.

lekkel összekötik és nemezfalakkal veszik körbe. Az állatok ekkorra már nagyon szorosan összeszorultak, és a kán a körbe lépve megkezdí a vadászatot. A vadászat sorrendjét a rang dönti el, a kánt a nojonok követik, végül a közrendűek kerülnek sorra. Dzsuvajni ugyanakkor arról is tudósított, hogy Khitajban (Észak-Kínában) a kán fa- és földfallal körbevett vadasparkot hozott létre, míg Csatatáj hasonló vadasparkot létesített Almalig és Kujasz között.⁷² A vadaspark létesítéséről Rasídu'd-Dín is beszámolt, leírása szerint a „csihik” nevű építmény Ongkin területén helyezkedett el, agyagból és fából épült falai két napi járóföld hosszúak voltak, és több kapu nyílt rajta. Az építményt kifejezetten körvadászatokra használta Ögödej, a vadászat végén 9 napos lakomát tartottak.⁷³ Az ilyen nagy vadászatokat rendszerint több napos lakomák követték, amint arról a ferences barát, Odorico da Porderone (†1331) is beszámolt.⁷⁴

A körvadászatokban tehát egész hadseregek részt vettek, óriási területeket karoltak át a több tíz vagy akár száz kilométer hosszú arcvonalon. Ezt a bekerítési taktikát gyakran alkalmazták a csatákban is. Az ilyen vadászatok kiválóan fejlesztették az egyes csapatok közötti kommunikációt és a csapatok fegyelmét. Az így begyakorolt bekerítést hadjáratokon is alkalmazták, 1237-ben Vlagyimir elfoglalása után a mongolok dzserge formációban haladva pusztították Ruszt.⁷⁵

A hajtóvadászatok felhasználása a katonai kiképzésben nem mongol találmány volt, a X–XII. századi kítaj eredetű Liao-dinasztia Észak-Kínában a téli körvadászatait a hadsereg kiképzésére és a csapatmozgások tanulására használta. A Liao kor vadászatait a császári udvar vagy a regionális vezetők szervezték, gyakran több ezer ember vett rajtuk részt.⁷⁶ A körvadászatok szerepe a katonai kiképzésben a mongol kor után is megmaradt, amint arról Timurida és mandzsu példák is tanúskodnak. A királyi vadászatok földrajzi tekintetben és kulturálisan szélesebb közegeben is a katonai kiképzés és a hadgyakorlatok szerepét töltötték be, amelynek során nem csak a csapatmozgásokat és a koordinációt gyakorolták a vadászok, ami igénybe vette és fejlesztette az ellenálló képességüket, ugyanakkor lehetőséget nyújtott az uralkodóknak is, hogy bizonyítsák vezetői képességeiket is.⁷⁷

Taktika, stratégia és logisztika

A mongol hadrend és taktika a körvadászatban is alkalmazott módon épült fel: a hadsereg alapvetően három nagy egységre tagolódt, centrumra (*kol* vagy *töv*), jobb- (*barúngar*) és balszárnyra (*dzseüngar*).⁷⁸ A közép- és belső-ázsiai török és mongol hadrend nevezéktanát és egyben felépítését legrészletesebben Gerhard Doerfer nyelvész foglalta össze a hadrendet jelölő *yasal* címszó alatt az ázsiai hunok korától a timurida korig. A rendszer e gyűjtés szerint keveset módosult, csak az elnevezések változtak a mongol

⁷² Dzsuvajni 19–21.: Boyle 1958. 27–29. o.

⁷³ RD I. 2. 2. 4.: Boyle 1971. 64–65. o. és Thackston 1999. 329. o. Lásd még Allsen 2006. 44–45. o.

⁷⁴ Idézi Lane 2006. 108–109. o.

⁷⁵ May 2006. 621–622. o.; Csiky 2008. 753. o.; Кушкунбаев 2009. 50–68. o.

⁷⁶ Wittfogel – Fêng Chia-Shêng 1949. 119., 128–129. o.

⁷⁷ Allsen 2006. 209–232. o.

⁷⁸ A nevezéktanról lásd: Doerfer 1963. I. k. 206–208., 297. o.; Csiky 2006. 451–452. o.; Kincses Nagy 2009. 64–65. o.

korban: a hadsereg jobb- és balszárnyból, centrumból, elő- és hátvédből állt. A mongol nevezéktan a XIII. századtól kezdve dominánssá vált egész Közép-Ázsiában a török nyelvű seregek körében is.⁷⁹

A hármas, központra és szárnyakra tagolás nemcsak egy-egy sereg, hanem a Mongol Birodalom teljes hadseregére is érvényes volt: Rasid al-Din perzsa történetíró leírása szerint a mongol hadsereget 101 000 fő alkotta, ami három részre tagolódott: az ezer fős centrumra, a 38 000 fős jobb szárnyra és a 62 000 fős balszárnyra. A szerző az egyes egységek vezetőit is leírta: a központ vezetője Csagaan tangut, majd később Buda tangut lett.⁸⁰ A központot Dzsingisz kán személyes ezrede alkotta. A centrumnál jóval nagyobb szerepe volt a szárnyaknak, amik a nagyobb létszámokban is tükröződnek. A jobb szárny parancsnoka Dzsingisz kán bizalmasa Boorcsi nojan volt, helyettese (*szüütüküszün*) pedig Borogul nojan. Ez a tisztség később is öröklődött, Ögödej alatt Boorcsi helyét Boroldaj vette át, majd Kubilaj alatt Boorcsi fia Ejgü Temür lett a jobbszárny parancsnoka. A nagyobb létszámú balszárny parancsnoka az észak-kínai invázióért felelős Mukali gujang⁸¹ lett, helyettese pedig Najaa nojan volt.⁸²

A lista alapján a centrum szerepe a káni család és különösen a nagykán közvetlen védelme volt, míg a balszárny a keleti területekért, elsősorban Kínáért felelt, ezzel szemben a jobbszárny elsősorban a nyugati hódításokban volt érdekelt. Valószínűleg nem véletlen, hogy a Burundaj névvariánssal is ismert Boroldaj aktívan részt vett az 1236–1242-es nagy nyugati hadjáratban is. Ez a földrajzi tagolás megfelel a mongoloknál alapvető déli orientációnak: minden jurta kapuja dél felé néz, ettől keletre van a bal (*dzseün*, modern mongol *dzüün*), ami az égtájt is jelenti, míg jobbra van nyugat (*baruun*, ami egyszerre jelent jobb oldalt és nyugati égtájt mongolul).

Ez a hármas tagolás ugyanakkor nem csak az egész mongol hadseregére volt igaz, de az egyes seregrészeket is eszerint osztották fel a hadjáratok során, sőt a csatarendre is alapvetően ez a hármas tagolás volt jellemző. Részletesebb adataink Kubilaj 1254-ben kezdődő kínai hadjáratával⁸³ kapcsolatban vannak. Valószínűleg erre vonatkozatható Rasid al-Din leírása a volgai Bulgáriára és Baskiriára támadó mongol sereg három vezérének (Batu, Sibán és Boroldaj)⁸⁴ vagy a Krím ellen támadó három mongol hadvezér (Sibán, Böcsök, Buri) említése.⁸⁵ A csapatok ilyen felosztása megfeleltethető a hajtóvadászatokról megismert vonulási sémának, amit dzserge néven a perzsa források többször említnek a hadjáratok során, például Kelet-Európában a kunok és alánok ellen a Volga mentén,⁸⁶ vagy Vlagyimir elfoglalása után a rusz városok ellen.⁸⁷

⁷⁹ Doerfer 1975. IV. k. 82–92. o.

⁸⁰ Valószínűleg a tangut mindkét esetben e parancsnokok származására utal.

⁸¹ A gujang kínai eredetű tisztség, a kuo-vangnak felel meg, jelentése a nép fejedelme.

⁸² RD I. 2. 2. 2.: Thackston 1999. 272–279. o. Valójában kis számítási hiba folytán a jobbszárnyba tartozó seregek összlétszáma 39 000 fő, míg a balszárny 61 000 fős, de ez nem érinti a hadsereg összlétszámát.

⁸³ Kubilajt egy összmongol sereggel küldték Kínába, a balszárnyból Jeké Kadaán, Totak (Ögödej ága), Kosikaj, Abiska, Narin Kadaán és Kadakcsi Szecsen (Csagatáj ág), Möge és Aszutaj (Toluj ága) és két emírt Bajdzsut és Korcsi Nojant kapta, míg a jobbszárnyból a Dzsingiszidák közül Tagacsar és Jeszünge, valamint kilenc emír (tisz), többek között Mukali fia és Csagan nojan csatlakozott a vállalkozáshoz. RD: Thackston 1999. 414. o.

⁸⁴ RD I. 2. 2. 4.: Thackston 1999. 325. o.

⁸⁵ Thackston 1999. 327. o.

⁸⁶ Thackston 1999. 326. o.

⁸⁷ Thackston 1999. 327. o.

Ezt egészítette ki az előőr (manglaj=homlok) és a hátvéd (csagdaul), ami sokszor a málhát (kojtul) védte. A *Mongolok Titkos Története* szókészlete egy ennél is összetettebb rendszerről tanúskodik: a sereg előtt felderítők (gadzsarcsi) vonultak, akiket a kémek (karaul) követtek. Az elővédnek (manglaj) is volt egy előőrse, ezt *kosigunnak* nevezték. Ezután következik a jobb- és balszárny, valamint a centrum már leírt hármasa. A hátvéd (csagdaul) mögött még két egység található: a tartalék (gedzsige) és a málya (kojtul).⁸⁸ Ezzel szemben az ugyancsak a *Mongolok Titkos Történetében* szereplő *algincsi* szó valószínűleg a megszálló seregként vagy garnizonként azonosított *tanma* előőrsét jelenthette.⁸⁹

Ez a három vagy öt fő elemből álló rendszer a csatarendben is nagy szerepet játszott. A legnagyobb erő a szárnyakon összpontosult, míg a központ alárendelt szerepet játszott. Az arcvonal legtöbb esetben rendkívül széles, elnyújtott volt, és a jobb- és balszárnyat kissé a centrum előtt helyezték el, ami ívelt, félhold alakú csatarendhez vezetett. Ez a felállítás kiválóan alkalmas volt átkaroló hadműveletek és a bekerítés végrehajtására. E csatarend korabeli elnevezése nem maradt fenn, de későbbi mongol források *nomon tulkuhur bajri*, vagyis új-kulcs felállásként ismerik, míg a kipcak sztyeppén e hadrend arab szóval *hilal*, azaz félhold néven volt ismert.⁹⁰ A leírások alapján a mongol hadrend egy komplex, jól szervezett beosztásról tanúskodik, aminek minden eleme pontosan tisztában volt a helyével és a rendeltetésével.

A fent leírt bonyolult rendszer nem statikus egységekből állt, hanem épp a csapatmozgások révén nyert értelmet. A mongolok taktikája már a XIII. században felkelte a kortársak figyelmét, és jó leírások születtek róla. Abban valamennyi forrás megegyezik, hogy a mongolok két fő taktikai előnyüket használták ki, a mobilitást és a tüzerőt.⁹¹ A mongol taktikán belül megkülönböztethetünk nagyobb, átfogó célú taktikai eljárásokat, amelyek egész csaták sorsát eldönthették, és kisebb, kiegészítő jellegű taktikai módszereket, amelyek e nagyobb célok eléréséhez vezethettek.

A mongol hadvezérek egyik fő célja az ellenség bekerítése (*dzserge*) volt.⁹² A bekerítés és átkaroló hadműveletek alkalmazását a szélesen elnyújtott arcvonal, az erős szárnyak és az ívelt hadrend tette lehetővé.⁹³ A bekerítés XIII. századi mongol nevét nem tudjuk, de a XVI. században Közép-Ázsiában *tulgama* (átkarolás) néven volt ismert ez az eljárás. Ennek lényege a szárnyak átlós irányú támadása volt, amelynek során az ellenség hátában a málhát támadták meg. Legtöbb esetben a jobbszárny csapatai kerülték meg az ellenfél balszárnyát, ami elsősorban az alkalmazott lovasíjászoknak volt köszönhető: balra sokkal hatékonyabb volt lóról löni.⁹⁴ A módszer szabatos leírását Johannes Plano Carpinitól ismerjük, aki arra is felhívta a figyelmet, hogy nagyobb ellenállás esetén a mongolok egérvutat is szoktak hagyni, hogy a rendezetlenül menekülő csapatokat könny-

⁸⁸ Doerfer 1975. IV. k. 88–89. o.

⁸⁹ May 2007. 41. o.; Buell 2003. 104. o.

⁹⁰ Кушкунбаев – Бобров 2013. 20–24. o.

⁹¹ Храпачевский 2005. 196–197. o.; May 2007. 115. o.; Кушкунбаев – Бобров 2013. 6. o.

⁹² Кушкунбаев 2009.

⁹³ Храпачевский 2005. 199–200. o.; Кушкунбаев – Бобров 2013. 20–24. o.

⁹⁴ Кушкунбаев – Бобров 2013. 13–14. o.

nyebben elpusztíthatóak.⁹⁵ Az itt leírt műveletek végrehajtásához erős szárnyakra, fegyelmelt egységekre és összehangolt csapatmozgásokra volt szükség.

A mongol hadsereg másik fő taktikai eljárása épp az átkaroló műveletek ellenkezője volt, és az ellenséges sereg sorainak áttörését szolgálta. Ezt a célt egy kiválasztott, gyengének ítélt pont koncentrált sorozatos támadásával kívánták elérni. Az eljárást a *Mongolok Titkos Történetében* *sucsi*, azaz véső névvel írták le. Ezt a módszert gyakran használták a bekerítéssel kombinálva is.⁹⁶

E két fő cél: a bekerítés és szétzúzás érdekében egy sor kisebb taktikai módszert alkalmazhattak, amelyek az ellenség erőinek felörlését, koncentrált tüzerőt/támadást vagy a figyelemelterelést szolgálták. Az ellenség folyamatos „tűz” alatt tartását, vagyis a nyílzápor hosszas fenntartását tette lehetővé a lovasíjászok egy kör alakú csapatmozgása és folyamatosan megújuló hullámszerű támadása, amit a nyugati szakirodalom a kora újkori európai lovas hadviselésből ismert *caracole* vagy *caracolla* (csigavonal, spirál) néven ismertetett.⁹⁷ Az orosz szakirodalom ugyanerre a csapatmozgásra a „körtánc” (*horovod*) vagy – a szintén modern – „körhinta” (*karuszel* – egyben lovas, katonai műszó) fogalmakat alkalmazta.⁹⁸ Bár a támadó hullámok korabeli elnevezése nem ismert, egy későbbi XVII. századi forrásban a Timur Lenk élettörténetét és törvényeit leíró Tuzukat-i Timuriban e technikát a *csapavul* és a *sikavul* nevű egységek támadásainak váltakozásaként írták le.⁹⁹ Hasonló leírás a VI. századi bizánci taktikai kézikönyvből, Maurikios Stratégikonjából is ismert volt.¹⁰⁰ Az igen széles időhatárok a taktikai eljárás hatékonyságát, és erre épülve a tartósságát mutatják, amivel megoldhatták azt, hogy az egymást váltó csapatok ne kerüljenek a saját tűzvonalukba.

Az ellenség nyílzáppal való felörlését szolgálta a kisebb létszámú (4-5 fős) rajok sorozatos támadásán, majd szétszóródásán alapuló taktika, amit egy XIII. századi dél-kínai (Szung-kori) forrás „varjúraj” néven említett.¹⁰¹ A támadó rajok folyamatos szétszóródása az ellentámadások sikerének esélyét minimálisra csökkentette, egyben hatékonyan használta a mongolok két fő taktikai előnyét: a mobilitást és a távolharcot.

A koncentrált tüzerőt és pontos nyíllövéseket nem csak a rendkívül mobilis körmozgással lehetett fenntartani, nagyobb távolságból pontosabb lövéseket éppen a mobilitás feladásával, a lóról leszállással oldották meg. Az így gyalogosan alkalmazott íjászok bal könyökükön kis kör alakú fonott pajzsot viseltek, és a hadrendben mindig a centrumban helyezkedtek el. Bár a nomád népek taktikáját elsősorban a lovasíjászokkal szokás azo-

⁹⁵ „Az erősebb harcosokból alakult csapatokat messze elküldik jobbra és balra, hogy az ellenfél ne lássa; ekképpen bekerítik és közrefogják az ellenséget, s így mindenfelől megindítják a harcot... S ha az ellenfél történetesen keményen küzdene, utat hagynak neki a menekülésre; mihelyt aztán futni kezdenek és elszakadoznak egymástól, utánuk erednek, s üldözés közben vágják le őket, s így többet ölnek meg, mint amennyit csatában megölni képesek volnának.” Plano Carpini VI. (14): Györfly 1986. 135. o.

⁹⁶ Храпачевский 2005. 197. o.; Кушкумбаев – Бобров 2013. 14–16. o.

⁹⁷ May 2006. 628. o.; May 2007. 50., 118. o.

⁹⁸ Горелик 1990. 156–157. o.; Кушкумбаев – Бобров 2013. 7–8. o.

⁹⁹ Csiky 2006. 450–451., 486. o.

¹⁰⁰ A forrásban a *cursoros* és a *defensores* nevű alakulatok támadása váltogatta egymást hullámszerűen. Strategikon II. 3.: Dennis 1984. 26. o. Lásd még Graff 2016. 63–64. o.

¹⁰¹ A kínai forrás Peng Taja és Hszü Ting *Hejta silüe* című műve, orosz fordításban: Храпачевский 2009. 67–68. o. A taktikai eljárás leírása: Кушкумбаев – Бобров 2013. 10–11. o.

nosítani, a gyalogos íjászok alkalmazása az ázsiai hunok (hsziung-nu) korától kezdve a XIX. századig fennmaradt a belső- és közép-ázsiai hadseregek taktikai repertoárjában.¹⁰²

A forrásokban rendkívül gyakran és hosszú időn keresztül feltűnő színlelt visszavonulás és lesvetés taktikája elsősorban a figyelemelterelést szolgálta. Plano Carpini érzékletes leírása szerint „... amikor megpillantják az ellenséget, megindulnak feléjük, mindegyikük három vagy négy nyilat lő rájuk; ha pedig látják, hogy nem tudnak felülkerekedni, visszahúzódnak övéikhez. Ezt pedig cselvetésből teszik, hogy az ellenfél kövesse őket arra a helyre, ahol csapdát készítenek számára.”¹⁰³ Ez az eljárás alkalmas volt az ellenséges haderő egészének vagy bizonyos részeinek elcsalogatására, ami végső soron a bekerítést és az ellenfél szétzúzását szolgálhatta.¹⁰⁴

A megtévesztés és figyelemelterelés számos más módja is ismert a forrásokból: „... olykor emberalakokat is csinálnak, s lovakra ültetnek. Ezt azért teszik, hogy nagy harcostömeg látszatát keltsék. Az ellenfél élvonalával szemben foglyokból és velük hadakozó idegen népekből csapatot küldenek, esetleg néhány tatár is velük tart.”¹⁰⁵ A lóra ültetett bábuk alkalmazása a horezmi hadjárat idején a parváni csatában (1221) is adatolt,¹⁰⁶ sőt e hadicselt Rogerius leírása szerint a tatárok Magyarországon is alkalmazták a váradi püspökkel szemben.¹⁰⁷ A módszer elsősorban arra szolgált, hogy a valóságnál jóval nagyobb tünjön a mongol sereg létszáma. Ugyanezt a célt szolgálta, hogy mindenki több tábor tüzet gyújtott éjszaka, mint amennyire valóban szüksége volt, így a mongolok tábora a valóságnál jóval nagyobb tünött.¹⁰⁸ A mongol hadsereget mesterségesen, lovak farkára kötött ágak segítségével keltett porfelhővel is nagyobb lehetett láttatni.¹⁰⁹

A csatákat a mongol hadvezérek rendszerint hátulról irányították, ami a középkori Európában épp ellenkezőképp volt. „A vezérek, illetőleg a hadsereg vezetői nem bocsátkoznak harcba, hanem messze, az ellenséges sereggel szemközt állnak fel, körülöttük a lóháton ülő gyerekekkel, asszonyokkal és lovakkal...”¹¹⁰ Az első sorokban küzdő vezér vagy uralkodó ugyan növelheti a harci szellemet, de felesleges kockázatot is jelent, amit a mongolok jól felismertek. Ráadásul egy harcba keveredett vezér nem feltétlenül képes átlátni a teljes csatamezőt, a különböző csapatmozgásokat, így egy megfelelően távoli perspektívából jobb lehetőségei vannak a hadmozdulatokhoz szükséges koordináció biztosítására.¹¹¹

¹⁰² Ezt az eljárást elsősorban Kínában alkalmazták, Marco Polo, Peng Daja és Hszu Ting, valamint a Jüan-si (dinasztikus évkönyv) adatait idézi és értelmezi *Кушкумбаев – Бобров* 2013. 11–13. o. A pajzs alóli lövést a mameluk íjász kézikönyvek is leírták: Tajbuga (1368 k.), angol ford.: *Latham – Paterson* 1970. 101–102., 137. o.; és az anonim *Kitáb* fi ilm an-nussáb, magyar ford.: *Sudár* 2010. 344., 346. o.

¹⁰³ Plano Carpini VI. (13): *Györffy* 1986. 134. o.

¹⁰⁴ *Храпачевский* 2005. 199. o.; *Кушкумбаев – Бобров* 2013. 16–17. o.

¹⁰⁵ Plano Carpini VI. (14): *Györffy* 1986. 135. o.

¹⁰⁶ *Dzsuvajni* 137.: *Boyle* 1958. 406. o.

¹⁰⁷ „És mivel a tatároknak igen sok lovuk volt, s ők maguk kevesen voltak, a következők koholták ki és rendezték meg. Készítettek ugyanis kísérteties figurákat és igen sok zörnyalakat, és ezeket szabad lovakra ültetve, mintha katonák lennének, sorba állították, és a lovakat egy kis hegy alá vezették, s néhány szolgát hátrahagyva...” Rogerius (27): ford. *Katona* 1981. 128. o., kiadása: *Bak – Rády – Veszprémy* 2010. 178–179. o.

¹⁰⁸ Ezt a módszert használták 1204-ben a najmanok ellen (MTT (193): *Liget* 1962. 79. o.) és 1216-ban a horezmi hadsereggel vívott első csata előestéjén is. RD II. 2. 2. (354): *Thackston* 1998. 236. o.

¹⁰⁹ Heida shilüe adatai idézi *Кушкумбаев – Бобров* 2013. 33–35. o.

¹¹⁰ Plano Carpini VI. (14): *Györffy* 1986. 134–135. o.

¹¹¹ *Кушкумбаев – Бобров* 2013. 26. o.

A hadsereg irányítására és a csapatmozgások összehangolására gyors taktikai döntésre és egyidejű jelzőrendszerre volt szükség, hogy a megfelelő parancsokat az adott csapatokhoz eljuttassák. A mongol hadseregben e feladatokat különböző zászlójelek, füttyülő nyilak, hadizene (elsősorban dobok) és harci kiáltások alkalmazásával oldották meg.¹¹²

A pszichológiai hadviselés része volt a pusztítás és mészárlás is.¹¹³ A terror több célt is szolgált: egyrészt a számbeli kisebbségnek számító mongolok dominanciáját csak fokozott agresszivitással, az elrettentéssel lehetett fenntartani,¹¹⁴ másrészt egy elpusztított és kiirtott táj nagy problémákat okozhatott az ellenség logisztikájában, az ellátás nehézkessé vált, és a terror sújtotta területekről érkező menekülthullám csak ronthatott a helyzeten.

Az ostromok nem feltétlenül tartoztak a nomád hadseregek erősségei közé, de a mongol hadsereg hódításai folyamán fokozatosan megtanulta, hogyan kell hatékonyan bevenni az erődítményeket. E tanulási folyamatban Roman Hrapacsevskij három fő szakaszt különített el: 1. a tangut (1205-től), 2. a dzsürcsen (1211–1217) és végül 3. a muszlim szakaszt (1209-től, de elsősorban az 1220-as években). A mongol hadsereg egyre komplexebb védelmi rendszerekkel, kifinomultabb és bonyolultabb módszerekkel és hadigépekkel ismerkedett meg ez időszak alatt.¹¹⁵ Jelentősebb különbségek valójában a kínai és muszlim ostromtechnika között mutathatók ki, és ezek kiegyenlítésében a mongolok jelentős szerepet játszottak.¹¹⁶

A mongol hadsereg ostromok során alkalmazott taktikájában jelentős szerepet játszott a kényszermunka (perzsául *hasar*). Az összes nagyobb ostrom a vár vagy város környékének pusztításával és foglyok gyűjtésével kezdődött, akiket tízes egységekbe szerveztek mongol parancsnokok irányítása alatt. Feladatuk két részre oszlott: egyrészt ők képezték a támadás első hullámát, így élő fedezékként szolgáltak a mongol hadseregnek, másrészt az ostromhoz szükséges földmunkákat, az ostromgépek építéséhez használt fák kidöntését és a lövedékként használt kövek gyűjtését is ők végezték.¹¹⁷

A mongolok sokoldalú földmunkákat alkalmaztak az ostromok során: a várárkok feltöltése, sánc építése az ostromló tábor védelmére vagy palánkfal építése az ostromlott vár köré a teljes körbezárás érdekében, rámpa építése a várfal mellé, mesterséges dombok emelése a kőhajítók alapozásaként, gátak építése vagy átvágása, valamint árkok, aknák és alagutak ásása.¹¹⁸ Ez utóbbiakat elsősorban mesterséges áradások létrehozása érdekében hajtották végre.¹¹⁹

¹¹² Összefoglalóan: *Кышкымбаев – Бобров* 2013. 27–31. o.

¹¹³ „Hasonlóképpen, ha azt látják, hogy nagy hadsereg van velük szemközt, olykor egy- vagy kétnapi járásra is elkerülik, és az ország más részét rohanják le: fosztogatnak, az embereket leöldösik, feldúlják és pusztává teszik az országot. Ha pedig úgy látják, hogy erre nem képesek, néha tíz-tizenkét napi járóföldet viszszaakoznak, egy biztos helyen meghúzódnak, amíg elleneik serege fel nem oszlik, akkor lopva megjelennek és kiirtják a föld egész népét.” Plano Carpini VI. (13): *Györffy* 1986. 134. o.

¹¹⁴ *May* 2007. 126. o.

¹¹⁵ *Храпачевский* 2005. 212–237. o.

¹¹⁶ *Allsen* 2002. 265–286. o.

¹¹⁷ *Храпачевский* 2005. 241–242. o.

¹¹⁸ *May* 2007. 125. o.; *Храпачевский* 2005. 211–212., 221–222., 227., 238., 245. o.; *Raphael* 2009. 357–358., 362., 364. o.

¹¹⁹ Példák: 1209-ben a tangut főváros Csunghszing a Huangho folyó elterelése (*May* 2007. 17. o.; *Храпачевский* 2005. 221. o.), Cajcsou a csin főváros (*May* 2007. 21., 184. o.) és Bagdad 1258-ban a Tigris elterelése (*May* 2007.44. o.; *Raphael* 2009. 362. o.).

Az ostromok során természetesen a mongolok többféle taktikai elemet használtak: gyakori volt az ellenség kicsalogatása és mezei csatában történő elpusztítása, a váratlan roham alkalmazása, az ostromgépek (kőhajítók, ostromtornyok, pirotechnikai eszközök, faltörő kosok) alkalmazása, a vár folyamatos tűz alatt tartása, a kiéheztetés, a falmászás (létrával vagy kötélre szerelt hurkokkal), illetve a felsorolt elemek különböző kombinációit is előszeretettel használták.¹²⁰

A mongol hadjáratok stratégiai döntéseit a kurultájokon a kán, rokonsága és az előke-lők (*nojon*) részvételével hozták meg. E gyűléseken rendszerint távlatibb célokat határo-ztak meg, beleértve a hadjáraton részt vevők számát és a vezetők személyét. A hadjáratok vezetői általában dzsingiszida hercegek voltak, akik munkáját tapasztalt parancsnokok, mint például Szübötej segítették.¹²¹

A hadjáratok tervezésében nagy szerepet játszott a felderítés és a kémkedés, melynek során elsősorban követek és kereskedők szolgálatait használták fel. A felderítés nem csak a kiszemelt terület haderejére, seregének gyenge pontjaira koncentrált, de nagy szerepet kapott a teljes politikai felderítés, a lehetséges politikai ellentétek és ellenzékek felderíté-ése, amit gyakran egészített ki diverzáns tevékenység vagy aktív propaganda. A releváns információk közé tartoztak az útviszonyok, a jelentősebb erősségek, az elérhető élelem emberek és különösen lovak számára. A legelőterületek felderítése a felderítők kiemelt feladatai közé tartozott. Bár a kurultáj a hadjáratokkal kapcsolatos fő irányvonalakat eldöntötte, de a hadvezéreknek lehetőségük volt azokat flexibilisen kezelni, és az adott helyzethez igazítani.¹²²

A mongol hódító hadjáratok tágabb összefüggésekben való értelmezése egy átfogó mongol stratégia képét vetíti fel. Timothy May értelmezése szerint a mongol hódítás leg-inkább a cunamihoz hasonlítható, mivel az a szökőárhoz hasonlóan hullámszerűen tör-tént, először mindig nagyobb területeket pusztított, majd annak csak kisebb részét csatol-ták valóban a birodalmukhoz. Észak-Irán és India dűlása a horezmi hadjárat (1219–1223) idején, vagy a magyar Alföld szisztematikus pusztítása a tatárjáráskor (1241–1242) ebben a sémában, egy-egy pufferezóna létrehozását jelentette a meghódított területeken kívül.¹²³

A hadjáratok sikeres kivitelezésének legfontosabb előfeltétele a megfelelő logisz-tika volt. A mongol lovasság nagy előnye az volt, hogy a lovak kizárólag legeltek, ezért nem igényeltek abrakot. A mongol lovasok ugyanakkor 4-12 vezetőklóval vonultak, ami ugyan nagyban növelte a mobilitásukat, de növelte a legelőterületek iránti igényt is. A lovak legelőigénye még a hadjáratok szezonálisát is befolyásolta: a mongol lovas had-sereg leginkább a hosszú nyári legeltetések után ősszel volt hadra fogható, ez magya-rázza a rendszeresen ismétlődő őszi és téli hadjáratokat.¹²⁴ A nagy mennyiségű ló mon-gol hadsereg nagyfokú mobilitását biztosította, amit a csatákban ki is tudtak használni, de nagyobb hadjáratok folyamán a mongol sereg viszonylag lassan – ilhanida példák alap-

¹²⁰ Összefoglalóan lásd Храпачевский 2005. 209–256. o.

¹²¹ Sinor 1975. 238–249. o.; May 2007. 137–138. o.; Храпачевский 2005. 277. o.; May 2015.; May 2018. 78–104. o.

¹²² Храпачевский 2005. 258–268. o.

¹²³ May 2007. 137–138. o.; Храпачевский 2005. 277. o.; May 2015.; May 2018. 78–104. o.

¹²⁴ Sinor 1972. 171–183. o.

ján napi 14-15 mérföld (22,5-24 km) vonult, ami a mongol lovak hosszú napi legelési idejével magyarázható.¹²⁵

A sereg élelmezését viszonylag egyszerűen, tartós élelmiszerek alkalmazásával oldották meg. Bár a középkori hadviselésben a zsákmányolás bevett szokás volt, a mongol harcosoknak a fosztogatást a teljes győzelem előtt kimondottan tiltották,¹²⁶ így rá voltak szorulva a magukkal hozott élelemre. Ez legtöbb esetben tejtermékekből, szárított sajtból (*aaruul*) vagy szárított húsból (*borc*) állt, de gyakran ettek híg köleskását is.¹²⁷ Marco Polo vérivásról is írt, erőltetett menetben a lovak vérével is táplálkoztak.¹²⁸

Tágabb értelemben a sebesültek ellátása is a mongol hadsereg logisztikájának része volt. A XIII. századi források néhány ma is használt eljárás (mint a seb kiszívása vagy kauterizáció) mellett egészen extrém gyógymódokat is leírtak: a nagy vérvesztés által okozott sokk hatását azzal orvosolták, hogy a sebesültet egy frissen levágott állat (elsősorban szarvasmarha) belsejébe rakták, ahol az állat testmelege, vére és csontjainak nyomása egyszerre fejtett ki rá gyógyító hatást.¹²⁹

A logisztikához hozzátartozott az információk gyors továbbítása is, amely a postarendszernek (*jam*) köszönhetően rendkívül gyors volt a Mongol Birodalomban.¹³⁰ A hadseregnek szükséges felszerelést a különböző meghódított tartományokból deportált kézművesek kolóniái készítették el.¹³¹

Felszerelés és fegyverzet

A mongol hadsereg elsősorban lovas íjászokból állt, valamennyi korabeli leírás kiemeli, hogy a közelharcot a mongolok kerülni próbálják, és elsősorban íjokban bíznak. A mongol fegyverzet legrészletesebb leírása Plano Carpinitől származik: „Ami a fegyvereket illeti, minden harcosuk legkevesebb két, vagy három íjat, vagy legalábbis egy jó íjat,

¹²⁵ John Masson Smith számítása szerint a mongol lovaknak napi 10 órát legeléssel kellett tölteniük. *Smith* 1975. 335–336. o. Hasonló átlagos menetsebességgel haladtak a mongol csapatok a kelet-európai hadjárat során Rjazany és Vlagyimir közt (15 km/nap) és Torzsok és Novgorod közt (13 km/nap) is. *Csiky* 2008. 752–753. o.

¹²⁶ *May* 2006. 632. o.

¹²⁷ A mongol logisztika, különösen az élelmezés elemzését lásd *May* 2007. 63–68. o.

¹²⁸ Marco Polo különösen nagy figyelmet fordított az élelmezésre a mongol hadsereg leírásakor: „...különböben nem visznek magukkal más poggyászt, csupán egy-két bőrtömlőt a tej számára, továbbá egy kis fazekat, amelyben megfőzik a húst; ha nincs ilyen fazekuk, megölik az első útjukba kerülő állatot, szügyét kivágják, kiürítik, majd megtöltik vízzel; a húst pedig, amelyet meg akarnak főzni, darabokra vagdalják, és a vízzel telt szügybe teszik; aztán a tűzre teszik és megfőzik; mikor megfőtt, megeszik a húsos tartályt mindenestől... Ha szükséges és nagyon sietős a dolguk, tíz napon át lovagolnak anélkül, hogy főtt húst ennének vagy tüzet gyújtának, mert az élelmiszer megfőzése hátráltatná őket a lovaglásban; ilyenkor gyümölcsön élnek, meg vízen és boron vagy véren; mert lovaik vérével is táplálkoznak, mégpedig felvágják az állat egyik erét, s a vért szájjukkal kiszívják, míg csak meg nem elégszenek vele, aztán bekötik a sebet. Vért is visznek magukkal, és ha megeheztek, tüzet gyújtanak, feloldják lángján a megfagyott vért, majd megisszák.

Fogyasztanak még egy szárított tejfajtát is, amelyet pástétomszerűen elkészítve visznek magukkal; ha élelemre van szükségük, ezt vízbe dobják, és addig keverik, míg felolvad, majd ha a kövére már a tetején úszik, lefölközik egy másik edénybe, és ebből vaját készítik, mert a tej mindaddig nem válik szilárdná, míg a zsírosát el nem távolították. Aztán a tejet a napra teszik, hogy száradjon. Ha kalandozni mennek, minden ember tíz font ilyen szárított tejet vesz magához. Reggelente pedig fél fontot tesz belőle bőrtömlőjébe, s annyi vizet vezet hozzá, amennyi tetszik. Lovaglás közben a tejpástétom és a víz a tömlőben pépfélével köpülődik össze, amiből megebédélhet.” Marco Polo, 54. fejt.: *Vajda* 1963. 122–123. o.

¹²⁹ *Cleaves* 1954. 428–444. o.; *Kaszuba* 1996. 59–68. o.; *May* 2015a. 175–193. o.

¹³⁰ *May* 2007. 70. o.; *Silverstein* 2007. 141–161. o.; *Shim* 2014. 405–469. o.; *Vér* 2016.; *Vér* 2019.

¹³¹ *Allsen* 2002. 265–267. o.

három, nyilakkal teli nagy tegezt, egy szekercét és hadigépek vontatásához szükséges köteleket tartozik vinni magával. A gazdagoknak van hegyes végű, egyélű, kissé hajlított kardjuk, van páncéllal ellátott lovuk, lábszárvédőjük, sisakjuk és vértzetük.¹³² Carpini részletesen leírta a páncélzatukat is, különösen a bőrpáncél előállítását és a lópáncél szerkezetét is.¹³³

A páncélzat rekonstruálása nagy figyelmet kapott elsősorban Mihail Gorelik tevékenységének hála, aki a képi ábrázolások, régészeti leletek és írott források adatainak kombinációjával és kiemelkedő művészi tehetségével hűen rekonstruálta a mongolok védőfegyverzetét.¹³⁴ A vasból (és bőrből) készült páncélok zömükben lamellás vagy más néven zindelypáncélok voltak, amelyek kis vaslemezeit bőrszíjjakkal fűzték össze. A páncéllemezek kisméretűek és lekerekített tetejű téglalap alakúak voltak, általában hat nyíláson keresztül fűzték őket egymáshoz, és leggyakrabban egy mellvértből és két vállvértből álltak,¹³⁵ de léteztek steppelt, bélelt kaftánok (*khatangu degel*) is, amelyekre gyakran vaslemezeket varrtak. Ez a VIII. századi Kelet-Ázsiából származó páncéltípus a késő középkorra Nyugat-Európában is elterjedt, ahol *brigandine* néven volt ismert.¹³⁶ Fontos kiemelni, hogy míg a mongolok kezdetben csak a lamellás páncélt ismerték, a muszlim területek és Kelet-Európa meghódítása után viszonylag gyorsan elterjedt közöttük a láncing használata is, amit a XIV. századtól a lamellás páncélokkal kombinálva viseltek.¹³⁷ A láncing muszlim eredetére utal az is, hogy a mongol neve *begder*, a perzsa *bagtar* szóból származik.¹³⁸

A páncélzatot sisak egészítette ki, amely nagy vonalaiban megfelelt a korábbi hagyományoknak, de pár újítás a mongol hadsereghez kötődik. Ezek közé tartozik a napellenző, a magas forgó és gyakran a maszkok használata. A maszkos sisakok használatát a szovjet/ orosz kutatás XII. századi óorosz eredetűnek tekintette, de Mihail Gorelik meggyőző érvei alapján az csak a XIII. század közepén tűnik fel Kelet-Európában, s így valószínűleg a mongol hódításhoz köthető.¹³⁹ A mongol nehézlovasság a lovait is páncélozta, az ábrázolások alapján a ló teljes testét, de elsősorban a nyakát fedte és lamellás szerkezetű volt, ami X–XII. századi kitaj és dzsürcsen hagyományokra megy vissza.¹⁴⁰

A korabeli források a mongolok támadófegyverei közül elsősorban az íjászfelszerelést (mongolul *num szum*) emelték ki. Korábban az íj rekonstruálásakor elsősorban az íjmaroklatok és íjszarvak merev agancslemez borítására voltunk utalva, s így különítették el a mongol és tunguz típusú íjakat,¹⁴¹ vagy a belső-ázsiai és közel-keleti kompozit reflexíjat a méretük alapján.¹⁴² Újabb mongóliai barlangi temetkezések felfedezésének köszönhetően, a kivételesen száraz környezetben megőrződött múmiák és szerves anyagok között

¹³² Plano Carpini VI (4): Györffy 1986. 130. o.

¹³³ Plano Carpini VI (4): Györffy 1986. 130–131. o.

¹³⁴ Горелик 1987. 163–208. o.; Горелик 2002. 21–24. o.

¹³⁵ A mongol kori belső-ázsiai sírokban gyakran fordulnak elő páncélokhöz tartozó lamellák, lásd Немеров 1987. 212–21. o.; Худяков 1991. 140–144. o.

¹³⁶ Горелик 2002. 22. o.

¹³⁷ Горелик 2002. 25. o.

¹³⁸ Allsen 2002. 265. o.

¹³⁹ Горелик 2002. 23., 25. o.

¹⁴⁰ Немеров 1987. 222. o.; Горелик 2002. 13–14., 24. o.

¹⁴¹ Немеров 1987. 214–216. o.

¹⁴² Горелик 2002. 18. o.

négy csaknem teljesen ép mongol kori íj is előkerült, így azok teljes mértékben rekonstruálhatók. Ezek alapján a mongol íjak 120-130 cm hosszúak voltak, több rétegből (fa, in, szaru, csont és nyírfakéreg) álltak, felajzatlan állapotban enyhén hajló D-alakúak voltak, az íj szarvait csontveretekkel merevítették, és azok nem voltak különösen hosszúak. Az íj húrja több esetben selyemszálból készült, az íjat geometrikus festett mintákkal, valamint fa- és aranyberakásokkal díszítették. Gyakoriak voltak a csontlemezek és tömör csontmerevítések nélküli fa íjak, amelyek néprajzi párhuzamai a kelet-szibériai evenki népeknél ismertek.¹⁴³

Az íjakkól kilótt nyílvesszők 70-80 cm hosszúak voltak, fűzfából, nyírfából vagy borókából készültek, a végükön tollazat és húrbevágás volt.¹⁴⁴ A nyilak végein vas vagy csont nyílcsúcsok voltak. A mongol kori vas nyílcsúcsok típusait a karakorumi leletek, kései nomád kurgánok és az elpusztult óorosz városok romjai között talált leletek alapján A. F. Medvegyev határozta meg, és különítette el a korábbi időszakok emlékeitől. Az összes általa azonosított nyíl tuskés felerősítésű volt, a pengét és a tuskét egy kis támasz választotta el. A legtöbb mongol nyílcsúcs nagyméretű (10-15 cm hosszú), lapos és széles pengéjű volt, elsősorban vágásra és nagy sebek ejtésére használhatták ezeket. Medvegyev 14 vas nyílcsúcs-típust különített el, de ezek közül a 2. és 3. típusú spatula alakú nyílcsúcsok és a 7. típusú szezámlevél alakú nyílcsúcsok voltak igazán népszerűek. Érdekes módon a keskeny, páncélozott ellenfél ellen is jól használható nyílcsúcsok (11. típus: tökesúly alakú) a vágó nyílhegyekhez (oroszul *szrezeny*) képest kisebbségben voltak.¹⁴⁵ A leírt nyílcsúcs-típusokat Lengyelországban (2. típus)¹⁴⁶ és Szlovákiában (Medvegyev 2., 3., 7. és 11. típusok)¹⁴⁷ is sikerült azonosítani középkori településeken, amit mindkét esetben mongol támadások nyomaiként azonosítottak.

A különböző típusú nyílcsúcsok az írott forrásokban is megjelentek: Carpini szerint fegyvertelen emberekkel szemben három ujj széles nyilat használnak a mongolok,¹⁴⁸ Marco Polo pedig a Kubilaj és Kajdu közötti csata kapcsán arról írt, hogy minden mongol hatvan nyilat vitt magával. „Közülük harminc könnyű és igen hegyes, ezekkel messzire lönek, vagy az ellenséget üldözik, míg a másik harminc nehéz, széles hegygel; ezekkel közélről támadnak, és nagy zavart keltenek az ellenség soraiban.”¹⁴⁹ Ez a leírás megfelel a régészeti leletekből is ismert vas nyílcsúcsoknak.

Elsősorban a belső-ázsiai és dél-szibériai vas nyílcsúcsokon jellemzők a penge alatt felhúzott átfúrt csontgömbök, amelyek a nyíl lövésekor füttyülő hangot adtak ki az értelmezések szerint az ellenség elrettentésére.¹⁵⁰ A Mongol Birodalom hadserege egészen archaikus csont nyílhegyeket is használt, amelyek ék alakú résszel kapcsolódtak a vesszőhöz, a hegyük pedig háromszög vagy rombusz átmetszetű és ék alakú volt. Ilyen nyílhegyek elsősorban a Bajkálon túli területről ismertek.¹⁵¹

¹⁴³ *Nomguunsüren et al.* 2012. 330–335. o.; *Ahrens – Piezonka – Nomguunsüren* 2015. 685. o.

¹⁴⁴ *Немеров* 1987. 219. o.; *Nomguunsüren et al.* 2012. 337. o.

¹⁴⁵ *Медведев* 1966. 50–60. o.

¹⁴⁶ *Kuśnierz* 2005. 115–132. o.

¹⁴⁷ *Holeščák* 2015. 494–498. o.; *Holeščák* 2017. 45–51. o.

¹⁴⁸ Plano Carpini VI. (9): *Györffy* 1986. 132. o.

¹⁴⁹ Marco Polo, 42. fejt.: *Vajda* 1963. 354. o.

¹⁵⁰ *Медведев* 1966. 60. o.; *Немеров* 1987. 218–219. o.

¹⁵¹ *Немеров* 1987. 224–226. o.; *Худяков* 1991. 121–125. o.

Az íjászfelszereléshez szorosan hozzátartozott az íjtartó és nyíltartó tegez is. Ez utóbbi formájában éppen a mongol kor jelentett változást. Már a kitaj Liao korban (X–XII. század) megjelentek a kis téglalap alakú bőrből készült ferdén előre álló tegezek, amelyek csak a tollazatukkal felfelé és hátrafelé álló nyílvesszők felét-harmadát borítják.¹⁵² A mongolok ugyanakkor egy másik, archaikusabb tegezformát is ismertek és használtak: a hengeres, lefelé enyhén kiszélesedő, a hegyükkel felfelé álló nyílvesszők teljes hosszát fedő zárt tegezek a XIII. századi mongol sziklatemetkezésekből (múmiák)¹⁵³ és ábrázolásokból¹⁵⁴ egyaránt ismertek. A Gorelik által kitaj tegeztípusnak nevezett téglalap alakú kis bőrtegezek fokozatosan kiszorították a zárt hengeres típust.¹⁵⁵

A közelharc támadófegyverek kiegészítő szerepet töltöttek be a mongol fegyverzetben, legtöbbször csak a nyílzáporok után szétzilálódó ellentéges sorok elleni döntő csapásnál vetették be. Ennek a megállapításnak megfelelően a régészeti leletként ismert közelharc támadófegyverek száma a korszakból rendkívül alacsony. A rúdfelegyvereket a keskeny, rombusz, háromszög vagy lencse átmetszetű pengéjű döfőlándzsák képviselik, amiket elsősorban a nehézlovasság használt.¹⁵⁶ Írott források említést tesznek kampóval ellátott mongol lándzsákról, amelyeket a mongolok arra használták, hogy lerántsák vele ellenfeleiket a lóról.¹⁵⁷ Hasonló lándzsákat már a dzsürcsenek is ismertek, valószínűleg ezt a fegyvertípust az Észak-Kína elleni harcokban sajátították el a mongolok.¹⁵⁸ Belső-Ázsiában a szúrásra használt rúdfelegyverek mellett előfordulnak vágó rúdfelegyverek is, amiket az orosz szakirodalom a *palma* evenki/jakut szóval jelöl,¹⁵⁹ és amelyek a kínai alabárd típusú fegyverek közé tartoznak (kínai *csi* vagy japán *naginata*).¹⁶⁰ A felsoroltakon kívül elsősorban a testőrségnél előfordultak bonyolultabb rúdfelegyverek is, mint a két- vagy háromágú szigonyt formázó „lándzsák”, amik valószínűleg csak szimbolikus fegyverek voltak.¹⁶¹

A pengefegyvereket elsősorban a szablyák képviselték, amelyek Kelet-Európában nagyobb számban ismertek, mint a Mongol Birodalom más területein. Általános jellegzetességük az ívelt penge, a fokél megléte és enyhe kiszélesedése, és az egyenes rúdszerű, vagy ovális keresztvas.¹⁶² Ezeket a fegyvereket buzogányok és harci balták egészítették ki. A buzogányokkal kapcsolatban kiemelhető, hogy míg a Belső-Ázsiában a kitaj kortól hatalmas szimbólumnak is számított,¹⁶³ addig Kelet-Európában a kipszak lakosság által gyakran és hatékonyan használt fegyver volt.¹⁶⁴

¹⁵² Горелик 2002. 11. o. A mongol korból régészeti leletként a Cagaan Khad lelőhelyen feltárt múmiával együtt került ilyen elő, lásd *Nomguunsüren et al.* 2012. 337–340. o.; *Ahrens – Piezonka – Nomguunsüren* 2015. 686. o.

¹⁵³ Szibériából: Худяков 1991. 127–128. o.; Silusztej szum lelőhelyről: *Nomguunsüren et al.* 2012. 335. o.

¹⁵⁴ Горелик 2002. 19. o.

¹⁵⁵ Горелик 2002. 18. o.

¹⁵⁶ Федоров-Давыдов 1966. 24. o.; Худяков 1991. 133–135. o.

¹⁵⁷ Plano Carpini VIII (7): Györffy 1986. 148. o.

¹⁵⁸ Горелик 2002. 19., 56. o.

¹⁵⁹ Худяков 1996. 136. o.

¹⁶⁰ Csiky 2015. 32. o.

¹⁶¹ Горелик 2002. 11., 19. o.

¹⁶² Худяков 1991. 31. o.; Евлевский – Потемкина 2000. 125–150. o.; Csiky 2015. 27–30. o.

¹⁶³ Худяков 1991. 138–140. o.; Горелик 2002. 20., 67. o.

¹⁶⁴ Кирпичников 1966.; Измайлов 1997. 97–103. o.; Измайлов 2008. 58–63. o.

A mongol hadsereg a várak és városok ostromlásához nagyszámú és sokféle hadigépet használt, amelyek ismerete a kínai és muszlim hadmérnököknek köszönhetően épült be. Az első leírás a mongolok hadigépeiről a kínai nyelvű, 1221-ből származó *Mengda beilu* című munka, amely páncélozott szekereket, ostromtornyokat, fedezékként használt ostromkupolákat és katapultokat említett. A mongolok a későbbiekben elsajátították a faltörő kosok, számszerűk és különböző kőhajtógépek készítését, valamint a legkülönbözőbb pirotechnikai szerekekkel (nafta és puszkapor) működő fegyverek használatát.¹⁶⁵

Az ostromtechnika elsajátítása fokozatosan történt: a mongolok először a dzsürcsen és a tangut hadigépekkel ismerkedtek meg. A tangut háborúk (1205, 1209–1210, 1225–1227) folyamán a mongol hadsereg megismerkedett a vaslemezekkel páncélozott szekerekkel és a függőleges tengely körül forgó úgynevezett örvény katapult használatával.¹⁶⁶ A dzsürcsen Csin dinasztiával Észak-Kínában vívott harcok során az egy- vagy sokijas nyíllövő gépek és a botparittya elvén működő húzott torbocsin (*traction trebuchet*, kínaiul *pao*) alkalmazását tanulták meg. Ez a gép 60–80 kg súlyú lövedékeket akár 100–200 méter távolságra is elhajthatott, hátránya ugyanakkor, hogy működtetéséhez nagyszámú (50–250 fő) személyzetre van szükség.¹⁶⁷ A mongol hadsereg valószínűleg ekkor találkozott először a puszkaporról is.¹⁶⁸

A kínai hajtógépek nagy hátránya volt, hogy nagyszámú személyzettel kisebb méretű követ és rövidebb távolságra tudtak eljuttatni, mint a közel-keleti hadigépek. Ennek fő oka az volt, hogy a muszlimok a XII–XIII. században már ellensúlyos torbocsint (*counterweight trebuchet*, arabul *mandzsarik*, kínaiul *hujhujpao*) használtak, ami az ellensúlynak köszönhetően kisebb erővel és személyzettel nagyobb követ messzebbre tudott hajtani jelentős stratégiai előnyt nyújtva. Nem véletlen, hogy ezt a hátrányt Kínában még a XIII. században be akarták hozni: Kubilaj kán 1270-ben az iráni ilhanida Abakától katapultkészítőket kért, amit a Majjafarikinből származó Alá al-Dín és az aleppoi Iszmáil személyében meg is kapott. Az újfajta katapultokat a dél-kínai Szung-dinasztia elleni háborúban például Hsziangjang ostromakor fel is használták.¹⁶⁹ A mongolok egyes ostromokon igen nagyszámú ostromgépet tudtak felvonultatni, például Rasídu'd-Dín adatai szerint 1221-ben a horaszáni Nisápúr ostromakor a mongolok 3000 nagy számszerűk, 3000 kőhajtó gépet, 700 naftával töltött edényt és 4000 létrát vonultattak fel, a hajtógépek lövedékeként pedig 2500 kőhalmot állítottak.¹⁷⁰ Kövek híján Horezm ostromakor eperfa tömböket hajtottak a várfalakra.¹⁷¹

A különböző anyagokat használó gyújtó-, robbanó- és lőfegyverek elsősorban az ostromok során voltak használatban: két anyagtypust alkalmaztak erre a célra, a kínai eredetű puszkaport és a nyersolajat vagy naftát, amelyet elsősorban a Közel-Keleten vetettek be. E két anyagcsoport elkülönítését a forrásokban megnehezíti, hogy a XIII. századi

¹⁶⁵ Храпачевский 2005. 238–239. o.; Turnbull – Reynolds 2001. 3–47. o.

¹⁶⁶ Храпачевский 2005. 213. o.

¹⁶⁷ Школяр 1980. 60–95. o.; Allsen 2002. 267. o.; Храпачевский 2005. 224–225. o.; Turnbull – Reynolds 2001. 12–24. o.

¹⁶⁸ Allsen 2002. 272–274. o.; Turnbull – Reynolds 2001. 37–43. o.; Храпачевский 2005. 226. o.; Haw 2013. 442–443. o.; Lorge 2008. 34–44. o.

¹⁶⁹ Allsen 2002. 269–271. o.; Храпачевский 2005. 231–232. o. Храпачевский már az 1220-as évektől számol az ellensúlyos katapult mongol használatával.

¹⁷⁰ Raphael 2009. 363. o.; Храпачевский 2005. 237., 240. o.; May 2007. 116. o.; Haw 2013. 460. o.

¹⁷¹ Храпачевский 2005. 235. o.

muszlim írásokban a nafta (*naft*) szó nem feltétlenül csak a nyersolajat jelentette, hanem azt gyakran puszkapor értelemben is használták.¹⁷²

A puszkapor Han-kori kínai találmány, amit a szerény alkimista kezdetek után már a X. században tűznyilak, tűzlándzsák és bombák formájában elkezdtek katonailag is felhasználni. Jelentőségét mutatja, hogy Kínában a salétrom- és puszkaporgyártás állami monopólium volt.¹⁷³ A puszkaporral működő fegyvereknek a középkori Kínában sajátos fejlődéstörténete volt: a XII. század közepéig csak gyújtó hatású por volt ismert, amit a korai puszkaporreceptek alacsony salétromtartalma okozott, majd a XII. század második felétől a salétromtartalom növelésével e keverék hő hatására robbanással reagált.¹⁷⁴ A puszkaport felhasználták gyújtó hatású tűznyilak (*huocsian*), lángszóróként használt tűzlándzsák (*huocsiang*), gránátok (*huo csili*), rakéták (*pili pao*) és ágyúk formájában is.¹⁷⁵ Fontos megjegyezni, hogy egyes tűzlándzsák már lövedékek kirepítésére is alkalmasak voltak, a gránátokban pedig vasrepszeket is elhelyeztek, amint arról egy 1281-ben Japán partjainál elsüllyedt hajóban talált gránátok is tanúskodnak.¹⁷⁶ Az ágyúk is korán jelentek Kínában, amint arról két Jüan kori példány is tanúskodik. Heilongjiangban egy 1288 előtti időre datálható kéziágyút találtak, míg Fangshanból egy felirattal datálható, 1332-ben készült bronzágyú ismert.¹⁷⁷ Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy egyelőre nem ismerünk egyértelmű bizonyítékokat arra nézve, hogy e fegyvereket a Távols-Keleten kívül is használták volna.

Nem tisztázott, hogy a puszkapor receptje hogyan került Európába, de európai első említése 1267-ből, Roger Bacontól származik,¹⁷⁸ míg a Közel-Keleten először Haszan al-Rammah írta le először 1280 előtt, ami arra utal, hogy valamikor a XIII. század első felében, közepe táján juthatott el az információ e területekre.¹⁷⁹ A Mongol Birodalom politikai stabilitása, hatalmas mérete rendkívül megkönnyíthette az információk és szakemberek interregionális cseréjét, amely az innovációk gyors átadásához vezethetett, de így is még csaknem egy évszázadnak kellett eltelnie, mire a puszkapor valós katonai potenciálját felismerték Európában, és megkezdődött a tűzfegyverek kora.¹⁸⁰

*

A mongol hadsereg egy nagy létszámú, jól szervezett, komplex hadsereg volt, ami éppúgy épített a sztyepei nomád hagyományokra, és vett át fontos katonai innovációkat a meghódított birodalmaktól. A mongol sereg hatékonyságát a fegyelem, a mobilitás és a tüzerő kombinációjának köszönhetette.¹⁸¹ A mongol harcosok fegyverzete és felszerelése is a korszak színvonalán állt, sőt néhány esetben meg is haladta azt. Peter A. Lorge a X–XIII.

¹⁷² *Allsen* 2002. 274. o.; *Haw* 2013. 456–457. o.; *Raphael* 2009. 356., 361., 363. o.

¹⁷³ Összefoglalóan lásd *Needham* 1986.

¹⁷⁴ *Haw* 2013. 446–447. o.

¹⁷⁵ A puszkaporral működő fegyverek leírására lásd: *Needham* 1986. 127–341. o.; *Haw* 2013. 442–449. o.; *Lorge* 2008. 34–37. o.

¹⁷⁶ *Haw* 2013. 448. o.; *Sasaki* 2008. 51–52. o.; <https://archive.archaeology.org/0301/etc/kamikaze.html> (A letöltés időpontja: 2020. április 8.)

¹⁷⁷ *Needham* 1986. 290., Table 1, 293., 297. o.; *Haw* 2013. 450–451. o.

¹⁷⁸ *Thorndike* 1915. 799. o.; *Allsen* 2002. 274. o.

¹⁷⁹ *Pacey* 1991. 45–46. o.

¹⁸⁰ *Allsen* 2002. 283–284. o.

¹⁸¹ *Храпачевский* 2005.

századi kínai fejlesztésekkel kapcsolatban ázsiai hadügyi forradalomról írt, mivel a felfedezések gyakorlati hasznosításával a puskapor átalakította a teljes hadsereget, de részben a társadalmat és az államot is.¹⁸² Valójában a mongol hadsereg jelen ismereteink szerint a pirotechnikai eszközöket, a puskaopt is beleértve csak korlátozott mértékben, és elsősorban a Távols-Keleten használta, de nagyfokú mobilitásával és koncentrált tűzerejével a XX. századi *Blitzkrieg* alapjává vált,¹⁸³ s ily módon katonai hatása még ma is tart.

FORRÁSOK

- Dzsuvajni, 'Alá' al-Dín 'Atá-Malik: Táríkh-i Dzsahán-gusá: *Boyle* 1958.
Kitáb fí ilm an-nussáb: *Sudár* 2010.
Marco Polo: *Vajda* 1963. Maurikios: Sztratégikon; *Dennis* 1984.
Mongolok Titkos Története (MTT): *Ligeti* 1962.; *Ligeti* 1971.; *Onon* 2001.; *Rachewiltz* 2015.
Peng Taja – Hszü Ting: Hejta silüe (A fekete tatárok rövid leírása): *Храначевский* 2009.
Plano Carpini, Johannes: Historia Mongalorum quos nos Tartaros appellamus: *Györffy* 1986.
Rasidu'd-Dín: Dzsámi' al-tavárikh (Történetek gyűjteménye): *Boyle* 1971.; *Thackston* 1998.; *Thackston* 1999.
Rogerius: Siralmas ének: *Katona* 1981.; *Bak – Rady – Veszprémy* 2010.;
Rubruk, Willelmus: Itinerarium fratris Willielmi de Rubruquis de ordine fratrum Minorum, Galli, Anno gratiae 1253 ad partes Orientales: *Györffy* 1986.
Tajbuga al-Asrafi al-Beklemisi al-Junáni Latham: *Paterson* 1970.

BIBLIOGRÁFIA

- Ahrens – Piezonka – Ahrens, Birte – Piezonka, Henny – Nomguunsüren, Gončigsüren: Buried with his Bow and Arrows. The Exceptional Cave Burial of a 14th Century Warrior at Tsagaan Khad Mountain, Mongolia. In: Ancient cultures of the northern area of China, Mongolia and baikalian Siberia. Part Three: Historical Period. Beijing, 2015. 683–692. o.*
- Allsen* 1986. *Allsen, Thomas T.: Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Möngke, 1251–59. Harvard Journal of Asiatic Studies, 46. (1986) 3. sz. 495–521. o.*

¹⁸² *Lorge* 2008.

¹⁸³ A mongol hadviselés hatott a brit hadtudományra is B. H. Liddel Hart személyében, akitől a gyorsan, formációban mozgó tankhadosztályok elvét Douglas MacArthur tábornok is átvette, míg a Blitzkrieg elve egy ettől független fejlesztés, ami Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkij szovjet tábornokhoz kötődik, de 1937-es kivégzése után a Szovjetunióban elvei nem tudtak hatni. A Blitzkrieg végleges kidolgozása Heinz Guderian tábornok nevéhez fűződik, aki Liddel Hart művét is ismerte. *May* 2007. 191–194. o.

- Allsen* 1987. *Allsen, Thomas T.*: Mongol Imperialism. The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251–1259. Berkeley–Los Angeles–London, 1987.
- Allsen* 2002. *Allsen, Thomas T.*: The Circulation of Military Technology in the Mongolian Empire. In: Warfare in Inner Asian History (500–1800). Ed. *Di Cosmo, Nicola*. Leyden, 2002. 265–293. o.
- Allsen* 2006. *Allsen, Thomas T.*: The Royal Hunt in Eurasian History. Encounters with Asia. Philadelphia, 2006.
- Aubin* 1969. *Aubin, Jean*: L'ethnogenese des Qaraunas. *Turcica*, I. (1969) 65–95. o.
- Bak – Rady – Veszprémy* 2010. Anonymous, Notary of King Béla, The Deeds of the Hungarians, Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament about the Destruction of Hungary by the Tartars. Eds. *Bak, János M. – Rady, Martyn – Veszprémy, László*. (Central European Medieval Texts, Vol. 5.) Budapest–New York, 2010.
- Бартольд* 1968. *Бартольд, В. В.*: Сочинения. Том 5. Москва, 1968.
- Boyle* 1958. *Boyle, John Andrew*: 'Ala-ad-Din 'Ata-Malik Juvaini: The History of the World Conqueror. Translated from the text of Mirza Muhammad Qazvini by John Andrew Boyle. (PhD-diss.) Manchester, 1958.
- Boyle* 1971. The Successors of Genghis Khan. Translated from the Persian of Rashid al-Din by John Andrew Boyle. Transl. by *Boyle, John Andrew*. New York–London, 1971.
- Buell* 1980. *Buell, Paul*: Kalmyk Tanggaci People: Thoughts on the Mechanics and Impact of Mongol Expansion. *Mongolian Studies*, 6. (1980) 41–59. o.
- Buell* 2003. *Buell, Paul D.*: Historical Dictionary of the Mongol World Empire. (Historical Dictionaries of Ancient Civilisations and Historical Eras. No. 8.) Lanham/Maryland–Oxford, 2003.
- Ch'i-ch'ing Hsiao* 1978. *Ch'i-ch'ing Hsiao*: The Military Establishment of the Yuan Dynasty. Cambridge MA–London 1978.
- Cleaves* 1954. *Cleaves, Francis Woodman*: A Medical Practice of The Mongols in The Thirteenth Century. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 17. (1954) 3–4. sz. 428–444. o.
- Czeplédy* 1972. *Czeplédy, Károly*: On the Numerical Composition of the Ancient Turkish Tribal Confederations. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 25. (1972) 275–281. o.
- Csiky* 2006. *Csiky, Gergely*: The Tuzūkāt-i Tīmūrī as a Source for Military History. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 59. (2006) 4. sz. 439–491. o.

- Csiky* 2008. *Csiky Gergely*: Evgenij Ivanovič Susenkov: Russko–mongol'skaja vojna (1237–1241 gg.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 3–4. sz. 747–756. o.
- Csiky* 2015. *Csiky Gergely*: A késői nomád közelharc fegyverek kontinuitása és regionalitása. Adatok a mongol hódítások korának vágó- és szűrőfegyvereiről. *Keletkutatás*, 2015. tavasz, 21–34. o.
- Dennis* 1984. Maurice's Strategikon. Handbook of Byzantine Military Strategy. Transl. by *Dennis, George T.* Philadelphia, 1984.
- Doerfer* 1963. *Doerfer, Gerhard*: Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. Bd. I. Mongolische Elemente im Neupersischen. Wiesbaden, 1963.
- Doerfer* 1975. *Doerfer, Gerhard*: Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit. Bd. IV. Türkische Elemente im Neupersischen (Schluss) und Register zur Gesamtarbeit. Wiesbaden, 1975.
- Евглевский – Потемкина* 2000. *Евглевский, А. В. – Потемкина, Т. М.*: Восточноевропейские позднекочевнические сабли. Степи Европы в эпоху средневековья. Донецк, 2000. 181–208. o.
- Федоров-Давыдов* 1966. *Федоров-Давыдов, Г. А.*: Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Археологические памятники. Москва, 1966.
- Горелик* 1987. *Горелик, М. В.*: Ранний монгольский доспех (IX–первая половина XIV в.) Археология, этнография и антропология Монголии. Новосибирск, 1987. 163–208. o.
- Горелик* 1990. *Горелик, М. В.*: Степной бой (из истории военного дела татаро-монголов). Военное дело древнего и средневекового населения Северной и Центральной Азии. Новосибирск, 1990.
- Горелик* 2002. *Горелик М. В.*: Армии Монголо–Татар X–XIV. веков. Воинское искусство, оружие, снаряжение. Москва, 2002.
- Göckenjan* 1980. *Göckenjan, Hansgerd*: Zur Stammesstruktur und Heeresorganisation altaischer Völker. Das Dezimalsystem. In: *Europa Slavica – Europa Orientalis. Festschrift für Herbert Ludat.* Hrsg. *Grothausen, K. D.* Berlin, 1980. 51–84. o.
- Graff* 2016. *Graff, David A.*: The Eurasian Way of War. Military Practice in Seventh-century China and Byzantium. London–New York, 2016.

- Győrffy* 1986. Julianus barát és a Napkelet fölfedezése. Szerk., ford. *Győrffy György*. Budapest, 1986.
- Haw* 2013. *Haw, Stephen G.*: The Mongol Empire – the first ‘gunpowder empire’? *Journal of Royal Asiatic Society*, 23. (2013) 3. sz. 441–469. o.
- Holeščák* 2015. *Holeščák, Michal*: Mongolian Arrowheads in Today’s Slovakia? *Studia Archaeologica Instituti Historiae et Archaeologici Academiae Scientiarum Mongolici*, 35. (2015) 33. sz. 494–499. o.
- Holeščák* 2017. *Holeščák, Michal*: Late Nomad Arrowheads from Area of Today’s Slovakia. In: *Archäologische Studien zum frühen Mittelalter*. Hrsg. *Fusek, Gabriel*. Nitra, 2017. 45–51. o.
- Храпачевский* 2005. *Храпачевский, П. П.*: Военная держава Чингисхана. (Военно-историческая Библиотека.) Москва, 2005.
- Храпачевский* 2009. Золотая Орда в источниках. Том третий. Китайские и монгольские источники. Собрание сведений, относящихся к истории Золотой Орды (улусу Джучи), из китайских и монгольских источников. Перевод. *Храпачевский, П. П.* Москва, 2009. 27–89. o.
- Худяков* 1991. *Худяков, Ю. С.*: Вооружение Центрально–Азиатских кочевников в эпоху раннего и развитого средневековья. Новосибирск, 1991.
- Измайлов* 1997. *Измайлов, И. Л.*: Вооружение и военное дело населения Волжской Булгарии X–начала XIII в. Казань–Магадан, 1997.
- Измайлов* 2008. *Измайлов, Искандер*: Защитники «Стены Искандера». Вооружение, военное искусство и военная история Волжской Булгарии X–XIII вв. Казань, 2008.
- Kaszuba* 1996. *Kaszuba, Sophia*: Wounds in Medieval Mongol Warfare. Their Nature and Treatment in the Secret History with some Notes on Mongolian Military Medicine and Hygiene. *Mongolian Studies*, 19. (1996) 59–68. o.
- Katona* 1981. A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981.
- Kincses Nagy* 2009. *Kincses Nagy Éva*: A csagatáj irodalmi nyelv mongol elemei. (PhD-értekezés, kézirat, Szegedi Tudományegyetem.) Szeged, 2009.
- Кирпичников* 1966. *Кирпичников, А. Н.*: Военное дело на Руси в XIII–XV. вв. Ленинград, 1966.
- Kradin* 2005. *Kradin, Nikolai N.*: From Tribal Confederation to Empire. The Evolution of the Rouran Society. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 58. (2005) 2. sz. 149–169. o.

- Kradin* 2011. *Kradin, Nikolai N.*: Stateless Empire: the Structure of the Xiongnu Nomadic Super-Complex Chiefdom. In: Xiongnu Archaeology. Multidisciplinary Perspectives of the First Steppe Empire in Inner Asia. Eds. *Brosseder, Ursula – Miller, Bryan K.* Bonn, 2011. 77–96. o.
- Крадин – Скрынникова* 2006. *Крадин, Н. Н. – Скрынникова, Т. Д.*: Империя Чингис-хана. Москва, 2006.
- Крадин* 1992. *Крадин, Н. Н.*: Кочевые общества (проблемы формационной характеристики). Владивосток, 1992.
- Крадин* 2001. *Крадин, Н. Н.*: Империя Хунну. Москва, 2001.
- Крадин* 2007. *Крадин, Н. Н.*: Кочевники Евразии. Алматы, 2007.
- Kuśnierz* 2005. *Kuśnierz, Jerzy*: Militaria z Czeramna nad Huczwa. Próba rekonstrukcji sposobu ataku tatarów na gród (w 1240 r.) na podstawie dotychczasowych badań archeologicznych. *Acta Militaria Mediaevalia*, 1. (2005) 115–132. o.
- Кучкин* 2013. *Кучкин, В. А.*: Население Руси в канун Батыева нашествия. Образы аграрной России IX–XVIII вв. Москва, 2013. 67–88. o.
- Кушкумбаев – Бобров* 2013. *Кушкумбаев, А. К. – Бобров, Л. А.*: Монгольская тактика ведения степного боя. Военное дело кочевников Казахстана и сопредельных стран эпохи средневековья и нового времени сборник научных статей. Астана, 2013. 5–47. o.
- Кушкумбаев* 2009. *Кушкумбаев, А. К.*: Институт облавных охот и военное дело кочевников Центральной Азии. Кокшетау, 2009.
- Кушкумбаев* 2013. *Кушкумбаев, А. К.*: Содержание десятичной системы в военной организации монгольской эпохи. Военное дело кочевников Казахстана и сопредельных стран эпохи средневековья и нового времени: Сборник научных статей. Астана, 2013. 80–95. o.
- Lane* 2006. *Lane, George*: Daily Life in the Mongol Empire. Westport (Connecticut)–London, 2006.
- Latham – Paterson* 1970. *Latham, J. D. – Paterson, W. F.*: Saracen Archery. An English Version and Exposition of a Mameluke Work on Archery (Ca. A. D. 1368). London, 1970.
- Latham* 1969. *Latham, J. D.*: Notes on Mamluk horse-archers. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 32. (1969) 2. sz. 257–267. o.
- Lessing* 1960. *Lessing, Ferdinand D.*: Mongolian – English Dictionary. Berkeley–Los Angeles, 1960.
- Ligeti* 1962. *Ligeti, Louis*: Histoire secrète des Mongols. Ford. *Ligeti Lajos*. Budapest, 1962.
- Ligeti* 1971. *Ligeti, Louis*: Histoire secrète des Mongols. (Monumenta Linguae Mongolicae Collecta I.) Budapest, 1971.

- Lorge* 2008. *Lorge, Peter A.*: The Asian Military Revolution from Gunpowder to the Bomb. Cambridge, 2008.
- May* 2006. *May, Timothy*: The Training of an Inner Asian Nomad Army in the Pre-Modern Period. *The Journal of Military History*, 70. (2006) 3. sz. 617–635. o.
- May* 2007. *May, Timothy*: The Mongol art of war. Chinggis Khan and the Mongol Military System. Barnsley, 2007.
- May* 2015. *May, Timothy*: The Mongol Art of War and the Tsunami Strategy. *Golden Horde Civilisation*, 8. (2015) 31–37. o.
- May* 2015a. *May, Timothy*: Spitting Blood: Medieval Mongol Medical Practices. In: Wounds and Wound Repair in Medieval Culture. Eds. *Tracey, Larissa – DeVries, Kelly*. Leyden, 2015. 175–193. o.
- May* 2018. *May, Timothy*: Grand Strategy in the Mongol Empire. *Acta Historica Mongolica*, 18. (2018) 7. sz. 78–105. o.
- Медведев* 1966. *Медведев, А. Ф.*: Татаро-монгольские наконечники стрел в Восточной Европе. *Советская Археология*, 2. (1966) 50–60. o.
- Needham* 1986. *Needham, Joseph*: Science and Civilisation in China. Vol. 5. Chemistry and Chemical Technology. Part 7. Military Technology: the Gunpowder Epic. Cambridge, 1986.
- Немеров* 1987. *Немеров, В. Ф.*: Воинское снаряжение и оружие монгольского воина XIII–XIV вв. *Советская Археология*, 2. (1987) 212–227. o.
- Nomguunsüren et al.* 2012. *Nomguunsüren, Gončigsüren – Ahrens, Birte – Piezonka, Henny*: Das Höhlengrab von Cagaan Chad, Bogd sum, Övörchangaj ajmag. In: Steppenkrieger. Reiternomaden des 7.–14. Jahrhunderts aus der Mongolei. Hrsg. *Bemmann, Jan*. Bonn, 2012. 325–349. o.
- Onon* 2001. The Secret History of the Mongols. The Life and Times of Chinggis Khan. Transl. by *Onon, Urgunge*. London–New York, 2001.
- Ostrowski* 1998. *Ostrowski, Donald*: The „tamma” and the Dual-Administrative Structure of the Mongol Empire. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 61. (1998) 2. sz. 262–277. o.
- Pacey* 1991. *Pacey, Arnold*: Technology in World Civilisation. (A Thousand Year History.) Cambridge (MS), 1991.
- Qu Dafeng* 2003. *Qu Dafeng*: A New Study Concerning an Explanation of the Word „Tamaci” and the Tamaci Army. *Central Asiatic Journal*, 47. (2003) 2. sz. 242–249. o.
- Rachewiltz* 2015. *Rachewiltz, Igor de*: The Secret History of the Mongols. A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century. Canberra, 2015.
- Raphael* 2009. *Raphael, Kate*: Mongol Siege Warfare on the Banks of the Euphrates and the Question of Gunpowder (1260–1312). *Journal of the Royal Asiatic Society*, 19. (2009) 3. sz. 355–370. o.

- Sasaki* 2008. *Sasaki, Randall James: The Origin of the Lost Fleet of the Mongol Empire.* MA thesis. Texas A&M University. College Station (Texas), 2008.
- Shim* 2014. *Shim, Hosung: The Postal Roads of the Great Khans in Central Asia under the Mongol-Yuan Empire. Journal of Song-Yuan Studies*, 44. (2014) 405–469. o.
- Silverstein* 2007. *Silverstein, Adam: Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World.* Cambridge, 2007. 141–161. o.
- Sinor* 1972. *Sinor, Denis: Horse and pasture in Inner Asian history. Oriens Extremus*, 19. (1972) 1–2. sz. 171–183. o.
- Школяр* 1980. *Школяр, С. А.: Китайская доогнестрельная артиллерия (Материалы и исследования).* Москва, 1980.
- Sinor* 1975. *Sinor, Denis: On Mongol Strategy. Proceedings of the Fourth Asian Altaistic Conference. Taipei, 1975.* 238–249. o.
- Smith* 1970. *Smith, John Masson Jr.: Mongol and Nomadic Taxation. Harvard Journal of Asiatic Studies*, 30. (1970) 46–85. o.
- Smith* 1975. *Smith, John Masson Jr.: Mongol Manpower and Persian Population. Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 18. (1975) 3. sz. 271–299. o.
- Smith* 1984. *Smith, John Masson Jr.: Ayn Jālūt: Mamlūk Success or Mongol Failure? Harvard Journal of Asiatic Studies*, 44. (1984) 2. sz. 307–345. o.
- Stark* 2006/2007. *Stark, Sören: On Oq Bodun. The Western Türk Qaganate and the Ashina Clan. Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 15. (2006/2007) 159–172. o.
- Sudár* 2010. *Sudár Balázs: Az íjászat tudományának könyve: Egy XIV. századi mameluk kézikönyv az íjászatról. Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 1–2. sz. 338–352. o.
- Thackston* 1998. *Rashiduddin Fazlullah's Jami' u't-tawarikh: Compendium of Chronicles. A History of the Mongols Part One.* Transl. by *Thackston, W. M.* Harvard, 1998.
- Thackston* 1999. *Rashiduddin Fazlullah's Jami' u't-tawarikh: Compendium of Chronicles. A History of the Mongols Part Two.* Transl. by *Thackston, W. M.* Harvard, 1999.
- Thorndike* 1915. *Thorndike, Lynn: Roger Bacon and Gunpowder. Science*, 42/1092. (1915) 799–800. o.
- Turnbull – Reynolds* 2001. *Turnbull, Stephen – Reynolds, Wayne: Siege Weapons of the Far East (1) AD 612–1300.* Oxford, 2001.
- Vajda* 1963. *Marco Polo utazásai.* Ford. *Vajda Endre.* Budapest, 1963.

- Vér 2016. *Vér Márton*: The postal system of the Mongol Empire in northeastern Turkestan. (PhD-thesis, University of Szeged.) Szeged, 2016.
- Vér 2019. Old Uyghur Documents concerning the Postal System of the Mongol Empire. Ed. *Vér Márton*. Berliner (Turfantexte 43.) Berlin, 2019.
- Vernadsky 1938. *Vernadsky, George*: The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 3. (1938) 3–4. sz. 337–360. o.
- Vernadsky 1953. *Vernadsky, George*: The Mongols and Russia. New Haven–London, 1953.
- Wittfogel – Fêng Chia-Shêng 1949. *Wittfogel, Karl August – Fêng Chia-Shêng*: History of Chinese Society, Liao, 907–1125. New York, 1949.

Gergely Csiky

THE ARMY OF THE MONGOL EMPIRE IN THE 13TH CENTURY

(Abstract)

The Mongol Empire (*Yeke Mongol Ulus*) became the largest continental empire due to its efficient, complex, and well-organised army which surpassed the former nomadic hordes composed mainly of mounted archers by its discipline, well-defined command-line, the cooperation of various branches including heavy and light cavalry, infantry and artillery, its specially trained warriors drilled in encircling hunts, the combination of highly mobile tactical movements and an empire-wide logistical system (*yam*), the mass use of corvee labour and the application of newest military innovations.

The present paper aims to present this military system by a description of its organisation, manpower, tactical units, weaponry, equipment, military training, tactics, and strategy as well as the technical novelties used for sieges. Beyond the stereotypes frequently applied to nomadic armies the contemporary descriptions witness an army building on steppe nomadic traditions, but combining it with adopted technical, tactical and strategic elements from the neighbouring and subjected civilisations including China and the Islamic Central Asia. Due to its highly militarised state ideology building on the notion of constant conquest of a world empire, the Mongol military system created the largest and most effective army of the 13th century which contributed to the empire's swift expansion resulting large scale devastation of huge territories, extinction of populated cities and mass deportation, but at the same time, it formed the so-called *Pax Mongolica* facilitating the spread of goods, ideas, people and innovations in a huge area under the same polity.

Sallay Gergely Pál – Szentváry-Lukács János

IV. Károly
aransarkantyús
vitézei,
1916

